

ACTA

LITTERARUM AC SCIENTIARUM REG. UNIVERSITATIS HUNG. FRANCISCO-JOSEPHINAE.

Sectio : PHILOLOGICO-HISTORICA. Tom. IV. Fasc. 1. Redigunt : JOS. HUSZTI et GED. MÉSZÖLY.

AZ EZERÉVES MAGYAR ALKOTMÁNY

IRTA:

Dr. ERDÉLYI LÁSZLÓ

EGYETEMI TANÁR

KIADJA:

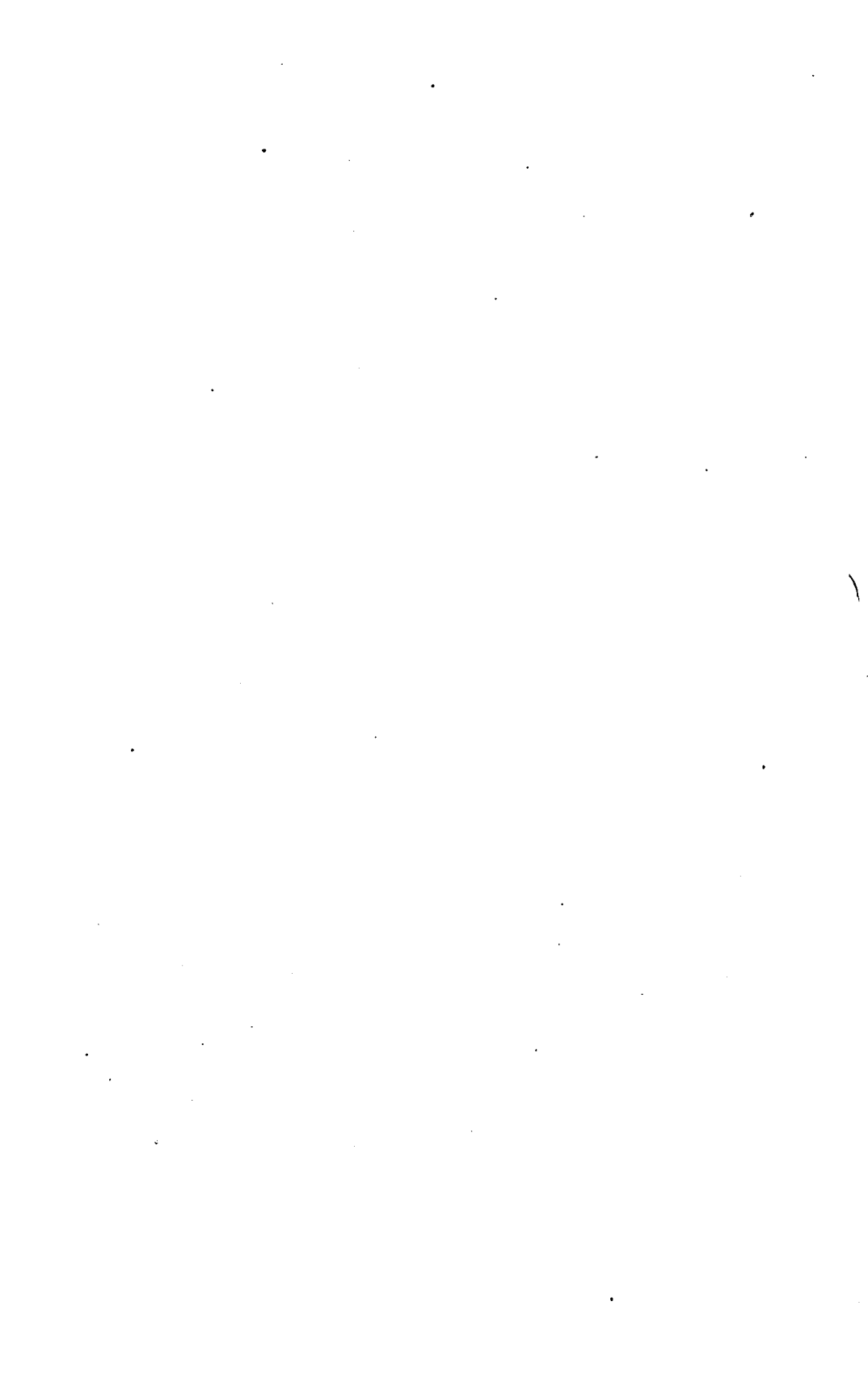
AZ EGYETEM ÉS A ROTHERMERE-ALAP TÁMOGATÁSÁVAL
A M. KIR. FERENCZ JÓZSEF-TUDOMÁNYEGYETEM BARÁTAINAK EGYESÜLETE

SZEGED,

SZEGED VÁROSI NYOMDA ÉS KÖNYVKIADÓ R.-T.

1931.

Ára 2 pengő

ACTA
LITTERARUM AC SCIENTIARUM

REGIAE UNIVERSITATIS HUNGARICAE FRANCISCO-JOSEPHINAE

SECTIO

PHILOLOGICO—HISTORICA

TOMUS IV.

REDIGUNT:

JOSEPHUS HUSZTI et GEDEON MÉSZÖLY

EDITOR: SODALITAS AMICORUM UNIVERSITATIS FRANCISCO JOSEPHINAE

SZEGEDINI 1932.

A M. KIR. FERENCZ JÓZSEF-TUDOMÁNYEGYETEM

TUDOMÁNYOS KÖZLEMÉNYEI

NYELVÉSZETI ÉS TÖRTÉNETI ÉRTEKEZÉSEK

IV. KÖTET.

SZERKESZTIK:

HUSZTI JÓZSEF és MÉSZÖLY GEDEON

KIADJA: A M. KIR. FERENCZ JÓZSEF-TUDOMÁNYEGYETEM BARÁTAINAK EGYESÜLETE

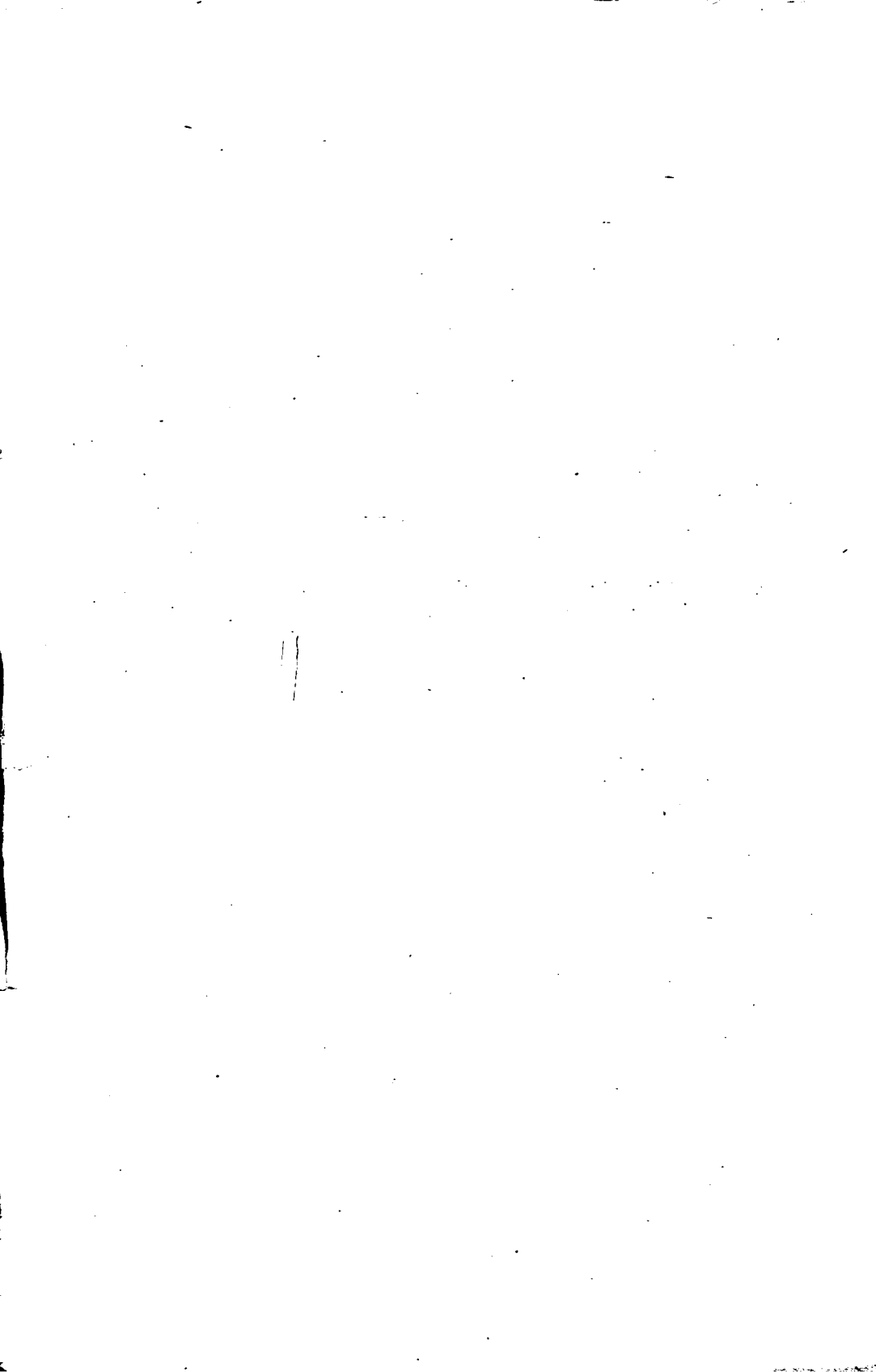
SZEGED, 1932.

TARTALOMMUTATÓ — INDEX

	Pag.
<i>Dr. Erdélyi László: Az ezeréves magyar alkotmány</i>	1
<i>Marót Károly: Goethe görögsége</i>	29

Az ezeréves magyar alkotmány.

„A magyar történetírás új útjai“ c. könyvben (Budapest, 1931. szerk. Hóman Bálint) megragadta *Molnár Kálmán* pécsi egyetemi jogtanár figyelmét Eckhart Ferenc budapesti egyetemi tanárnak „Jog- és alkotmánytörténet“ c. dolgozata (269—320. l.) s ezzel Molnár szembeszállt egy 60 oldalnyi füzetben (Magy. Jogi Szemle Könyvtára 35. sz.) ily cím alatt: „*Alkotmánytörténeti illúzió-e a magyar alkotmányfejlődés jellegzetes közjogi iránya?*“

A tudós vitatkozásoknak nem az az igazi jelentősége, hogy egyik tudós legyőzi a másikat, hanem az, hogy a tudományos kérdések többoldalú megvitatást nyernek és teljesebben tisztázódnak.

Az Eckhartnál és Molnárnál felvetődő kérdések *nagyon fontosak* a magyar történelemben s e kérdések megvilágítása és eldöntése nem csupán két tudósnak magánügye, nem is politikai pártkérdés, hanem oly *közügy*, amelynek tárgyilagos tisztázása az egész magyar történelemnek, tudásnak és tanításnak *becsületbeli kötelessége*. A magyar jogászokra nézve az igazság kiderítése itt nem jogi, hanem történettudományi kérdés és arról van szó, hogy a magyar közjogot, ennek ezer évre kiterjesztett alkotmányát a valódi történet vagy csak a jogász intuíció, képzelődés és következtetések útján akarják-e megállapítani.

Eckhart tagadja a magyar alkotmány ezeréves voltát, Molnár pedig védi. Ez a védelem nagyrésztben észokoskodás és tekintélyekkel való bizonyítás, a kérdésnek minden szempontból való eldöntése akar lenni, de több történelmi tévedésen épül fel, azért nem juthat döntő eredményhez. Okvetlenül

szükséges a tüzetesebb történeti megvilágítás, mely aztán egyszerűvé és biztossá teszi a döntést.

A közjogi gondolkozás ezeréves magyar különlegességével a magyar jogtörténészek *bámulatba ejtik a világ tudósait*, főleg a *szentkorona* tanáival. Ez, ha reális, dicsőséget jelent a nemzetek versenyében, de kell, hogy ennek a nagy fölénynek szilárd alapja legyen, mert különben még a megérdemelt szerényebb dicsőségünk is kockára kerül.

1. Rectorválasztás a hunnoknál Attila előtt. Kézai krónikás nagy kortévedése. Molnár Kálmán nagyon okosan *kihagyja* az ősi magyar alkotmány egy oly régi bizonyítékát, amelyet a magyar jog- és alkotmánytörténészek ezelőtt nem vetettek meg:

Kézai Simon krónikája 1283 táján és későbbi teljesebb másolatai elmondják, hogy az Árpádkorvégi 108 magyar lovag-nemzetség ősei a szcítiai 108 tartományból még *Attila előtt* elindulva, tehát 370 körül Kr. u. *rectort* választottak és *kapitányokat*, akik fölött állott a választó közönség, a *communitas*. És ez *Szent István atyjáig Gyévszáig* így volt a magyarok második honfoglalása után is. Mert a magyarok első honfoglalása nem más, mint Attila elődeinek hunn honfoglalása Pannoniában (377. Kr. u.).

Azzal az okoskodással, ahogy Molnár Kálmán védi a régiebb magyar jogtörténészek felfogását, azt kellene mondania, hogy ime *a magyar közjogi gondolkozás nemcsak ezeréves, hanem több mint másfélezeréves*. Mert ma már bebizonyított tény, hogy a hunn birodalom 2100 évvel ezelőtt Kína szomszédságában 26 országot hódított meg, s a hunn-török népek hunn-oguz csoportja mellett ott volt az ogur csoport is, ennek egyik tagja az onogur = ungar, magyar-török ősök katona népe is, kiktől a magyar honfoglalók vezéreleme származott.

És mégsem szabad Kézaiék *rector, capitanei, communitas* szavaira építenünk alkotmánytörténetét, mert az európai alkotmánytörténet föltétlen biztossággal megállapítja, hogy Kézai itt a saját kórát jellemző olasz és nyugateurópai városi, egye-

temi communitasok, universitasok rector és capitani címeit 1283-ból visszavetítette 370 tájára, vagyis 910 éves kortévedést, anachronizmust követett el. Azokból a szavakból még a Kézai-kori magyarok gondolkozására sem lehet következtetni, mert azokat az intézményeket, amelyekben Kézai ama rector, capitani, communitas neveket hallotta, nem Magyarországon látta, hanem olasz és dalmata városokban.

2. Anonymus vérszerződése szintén anachronizmus.

Molnár Kálmán kihagyta a rector stb. szavakból való alkotmánytörténeti következtetést, de nem hagyta ki az *Anonymus-féle vérszerződést*. Erre úgy épít, mint a magyar nemzet ősi közjogi gondolkozásának első bizonyítékára, mely már Etelközben Álmos, helyesebben Árpád örökös fejedelemmé választásakor megnyilatkozott — mondjuk 860 táján, vagyis 1071 évvel a mi jelen évünk előtt és 340 évvel Anonymus írása előtt.

Pedig Anonymus vérszerződésének pontjai sem hitelesebbek, mint Kézai-rectora stb. Szcitiától Gyésza fejedelemig. A vérszerződésről soha senki sem tesz említést 1200 előtt. Nincs semmi nyoma a XI. századi sok törvényben, a legendákban, de még a későbbi krónikákban sem. Az igricek énekelhettek a vérszerződésről, de Anonymus vérszerződésének öt cikkelye e krónikaíró korára vall, sőt azt kell mondanunk, hogy épp úgy Anonymus kir. jegyző készítménye, mint Kézainál a rector stb. címek alkalmazása a szcítiai hunn-magyarokra. És valamint Kézai nem a korabeli magyarok közjogi felfogásából merítette a rectort stb. a városi köztársasági alkotmány címeit, úgy Anonymus sem a saját korabeli magyarok lelkéből merített közjogi felfogást, hanem északoskodásból.

Anonymus, vagyis III. Béla királynak volt jegyzője, ki Hemrik-Imre király idejében „mester“, de állás nélkül, nagyon helyesen okoskodott, hogy a „hétmagyer“, a hét törzsfőnök elegendő földet foglalhatott Etelközben s őket és ivadékaikat Árpád és utódai nem foszthatják meg törzsfőnöki állásuktól, mert a hétmagyer szabadon választotta örökös fejedelemmé Álmost és fiát s ennek mindenkori örökösét.

E néhány gondolatban megvan a vérszerződés három első cikkelye. A további két cikkely a szerződés *szankciója*: a lázadó törzsfőnöknek vére ontassék s a szerződészegő fejede-

lem kiközösítették *anathemával*. Ez utolsó szó biztosan nem etelközi.

Molnár az ezeréves közjogi gondolkozást itt a törzsfőnökök azon kikötésében látja, hogy ezek és örökösök részt akarnak venni apáról-fiúra szálló joggal a fejedelem tanácsában. — Ám ha ez az a közjogi gondolkozás, mely a nemzet lelkében ezer év óta él, akkor ezt sokkal régebben megtaláljuk a germán törzsek főnökeinél. A frank királyok, az angolszász, gót, langobard királyok stb. az egész népet illető elhatározásaik előtt szintén tanácsba hívták a törzshercegeket, fejedelmeket, grófokat, s ezek arra a meghívásra jogot tartottak.

3. A magyar ősi szokásjog szeri rendszerezése.

A Tisza-vidékre érkezve Árpád fejedelem országgyűlést tartott *Szer falunál*, Csornográdtól, Csongrádtól nem messze, hogy szerbe, rendbe szedjék az ország szokásait és törvényeit. Itt Anonymus valóságos *rendszeresen kodifikáló országgyűlést tételvez föl*. Molnár Kálmán ezt az érvet szintén kihagyja az ezeréves közjogi gondolkozásból, mely szerint a nemzet minden tagja bele akart szólni sorsa intézésébe.

De ne sajnálja Molnár ezt a kihagyást, mert ezt a gyűlést szintén Anonymus gondolta el. A magyar törvényes szokások rendszerezése, kodifikálása csak a zseniális Anonymusnak gondolatában villant meg s akkor, 1200 táján még ily jog-rendszerező gyűlést nem tartottak a magyarok, sőt századok multával is rábízták a tudós jogász ítélmesterekre s 1514-ben alkotta meg az első rendszerezést Werbőczy István.

4. Negatív bizonyítékok, amelyek nem bizonyítanak.

Anonymus történetírói rekonstrukciót akart. Lehetséges, sőt valószínű, hogy *volt valami híre* — talán az igrice énekekben — az örökös fejedelem egyetlen igazi választásáról, amelyről hitelen *Konstantin császár* tudósít bennünket 945 táján magyar fejedelmi követektől értesülve. Valószínű, hogy ezen választást és sok századra döntő elhatározást valamiféle szerződés, több kikötés előzte meg. De Konstantin császár e szerződésről és föltételeiről semmit sem írt; Anonymus Konstantin császár írásait nem ismerte. Az *igricek éneke sem* tartalmazta a vérszerződés öt cikkelyét. Ezeket *Anonymus rekonstruálta nagyon eszesen, de az aradi véres országgyűlés* és a saját korában szo-

kásos, sőt a *Kálmán király törvényében is előforduló egyházi anathema hatása alatt*, mely szerint minden egyházban naponkint kell imádkozni a királyért s az összeesküvőket ki kell kö-zösíteni, anathematizálni a hívek közül (II. 6.).

Az Anonymus-féle vérszerződés tehát igazán csak 1200 körül jött létre, valamint a szeri gyűlés is oly céllal és tartalommal, ahogy ismerjük, csak Anonymus gondolatában keletkezett s e gondolat egyáltalán nem volt meg a magyar köz-tudatban.

Úgy a vérszerződés, mint a szeri gyűlés közjogi tartalma csupán Anonymusnak vagy legfőlebb még egy-két kortársának lehetett az ötlete. A *communitas rector*választása pedig teljesen idegen volt a magyar gondolkozástól és a magyar állami-társadalmi viszonyoktól: ez tehát csupán Kézai Simon királyi irodai diáknak volt a nagy anachronizmusa, mely nemcsak a korban, hanem a létrehozó környezetben is roppant eltolódást jelentett, mert az 1283 körüli olasz városokból vetette át a rectorválasztást a 370 körüli Szcitiába, Európa keleti határ-széleibe.

Sem az 1200 körüli történeti rekonstrukció (vérszerződés, szeri gyűlés), sem az 1283 körüli szörnyű anachronizmus (*communitas, rector, capitanei*) nem alkalmasak tehát az ezeréves magyar közjogi gondolkozás megvilágítására s igazolására.

5. Szent István folytatja a pannoniai frank politikát. A főrendek politikai iskolázása. A *negatív bizonyítékok után* lássuk a *pozitív történeti fejlődést* és keressük meg a valódi magyar közjogi gondolkozás kezdetét és jellegét.

„Magyar történelem új rendszerben“ c. könyvem elején¹⁾ rámutatok arra, hogy a honfoglaló örökös fejedelem egész természetesen és általános népvándorlaskori szokás szerint rátette kezét az egész Kárpátországban az összes frank császári, német királyi, morva nagyfejedelmi és pannon-morva-tót hercegi, tót zsupáni és vajdai várakra, civitas-burg, curtis-castellum, grad nevű uradalmi erődök és gazdasági udvarhelyek központ-jaira és falvaira, a későbbi 72 királyi vár eredeti területére és

¹⁾ Franklin Társulat 1931, 11. 1. — Erdélyi L.: Fejlődés a legrégebb magy. társadalomban. Magy. Kultúra. 1916. Különlenyomat 15—21. 1.

birtokaira, az ország nagy részére; a 40.000 honfoglaló magyar család pedig szabadon foglalt és terjeszkedett a fejedelmi birtokokon kívül eső sok területen; a pannoniai bajor telepések s a fejedelmi szolgálkon kívül álló szabad birtokosok földjein és legelőin. A 40.000 család egy-két megyében is elért volna bőven épp úgy, mint a 40.000 kún család 1238-tól kezdve, a tatárjárás körül elért néhány tiszai megyében, vegyesen a magyar birtokosok falvaival. Annál inkább terjeszkedhettek az egész ország termékenyebb vidékein szétszóródva.

De éppen a szétszóródás, tetszés szerint való foglalás és sokfelé szerzett családi birtokok miatt s a külföldi kalandozásokra vállalkozók önkéntes szövetkezései folytán a magyar hét törzs fölbomlott, összekeveredett.

Szent Istvánnak nem kellett törzsbirtokokat megszüntetnie, mert mindenki inkább szerzett birtokot a családjának, csak a meglévő gazdasági állapotokat garantálta, biztosította az első király idegen beavatkozások ellen, amikor kimondta törvényében, hogy mindenki azzal, amije van, a királyi adományokkal is szabadon rendelkezik: adhatja fiának, lányának, feleségének, rokonainak, egyháznak, s ebbe senki bele ne ártsa magát; hasonlóképpen önmagának is fönntartja ezt a teljes *dominiumot*, szabad rendelkező jogot az összes királyi birtokokon (5, 6, 35. tc.). A kivétel erősíti a szabályt: csak a püspökök és kir. várispánok nem gyakorolnak *dominiumot*, mert ők az Isten háza, illetőleg emezek a király vagyonát kezelik; a többit annál inkább megilleti a *dominium*.

Az egész ország magánuradalmaikra oszlik.

A legnagyobb birtokos, a király öre a közbiztonságnak, az életnek, vagyonnak, keresztény vallásnak.

Tanácskozáásra összehívja valamelyik szenthelyre vagy várába azokat, akiket akar, főpapjait és főtisztjeit, udvari és vári ispánjait, s a honfoglalók ivadékai közül a seniorokat, a földesurakat, kiknek birtoka egyre kisebb. A nép is odagyülekezik a tanácskozó királyi udvar, kuria, zsinat köré, hogy kíváncsian meglássa az ország legelső embereit és frissiben meghallja, minő törvényeket hirdetnek ki. Tetszését is kifejezheti a döntés, határozatok után. Ez jó iskola mindenkinek a közjogi ügyekről való gondolkozásra, jó nevelő eszköz a politikai tu-

dásra: *de arról, hogy itt a nemzet, a honfoglaló magyarok utódai mind részt vennének ősi közjogi gondolkozásukkal sorsuk intézésében, arról szó sincs.*

Maga a király is, Szent István s az ő fiához intézett „*Institutio morum*“-a a *törvényhozás elveit Szent Benedek Regulájának II. fejezetéből ismerte meg.* Ez valódi alkotmányos gondolkodás, kitűnő közjogi tanítás, *de nem ősi magyar hagyomány,* hanem az olasz keresztény szerzetesek bölcs tanítása, mely legjobban megfelel minden józan eszes gondolkodásnak.²⁾ E szerint az atya, a király *tanácsot kér* első sorban a legderekabb öregebbektől, *főemberektől,* de igen fontos dolgokban *megkérdezi a fiatalabb vitézeket is,* aztán maga dönt, mint aki Isten, Krisztus helyett uralkodik és Krisztus királynak felelős minden tettéért.

Irányadó a régi és korabeli augustusok példája és a monarchiájának és népének java.

„*Királyi hatalmánál fogva*“, „*királyi határozattal*“, „*az egész senatus kérésére*“ rendeli el a törvényt a gyűlésen, melynek neve „*királyi tanács*“ (senatus), „*a főtisztek gyűlése*“ (konvent) a főpapok zsinatával (synodus, concilium). A zsinaton főleg egyházi, vallási ügyekről határoznak, itt az apátok is részt vesznek, pl. Szabolcsváron (1092), *de a püspökök rendes tagjai a világi törvényhozó tanácsnak is.*³⁾

Ilyen közjogi gondolkodásban élnek a magyarok két századon át, a XI. és XII. században. Az *aradi véres országgyűlés leírása* a krónikákban határozottan későbbi korból való, mert „*nagyságos urak, bárók*“ gyűlése ez, amilyen csak az Árpád-kor végétől fogva lehetett. Mivel akkor 72 várispán volt az egész országban és állítólag Aradon 68 embert koncoltak föl az országgyűlésen, világos, hogy ott már nemcsak a 72 várispán verekedett (az udvari főtisztek egyszersmind várispánok), hanem a csatlósai is segítettek uraiknak egymás ellen.

6. Kálmán külföldies feudális kísérlete. Közben *Kálmán király nagyot akart váltóztatni a magyar közjogi gondolkodáson, de szintén külföldi minták után.* Törvényében kimondta,

²⁾ Erdélyi: Magyarország társadalma XI. századi törvényeiben. 1907. 21. l.

³⁾ U. o. 20—22. l.

hogy Szent István király adományaiban s a régibb honfoglalás, kalandozások-kori birtokokban érintetlenül hagyja a szabad rendelkezés dominiumi jogát, de a további királyok adományait feudumoknak, hűbéreknek tekinti, amelyek csak a fiúkra és germanusokra, édes testvérekre, tehát csak az első fokú férfi rokonokra öröklődnek, s ezek nem létében visszaháramlanak a királyi fiscusra és új királyi adományozás alá esnek (Kálmán I. 20, 21. tc.).⁴⁾

A vagyoni jognak ez a megváltoztatása nemcsak magánjogi, hanem közjogi következtetésekkel is járt. Szent István a vagyoni jogban minden magánuradalomnak s minden birtokosnak szabad kezet adott. Az egy családbeliek közösen gazdálkodhattak, vagy szétszathatták a birtokaikat, sőt el is adhatták, elajándékozhatták. Kálmán törvénye szerint ezt csak a vásárolt és másképpen, irtással szerzett új birtokaikkal tehették meg, de az atyai örökséget, patrimoniumot királyi hűbérnék, katonai zsold-tőkének kellett tekinteniök, amely tőke elidegeníthetlen, voltaképpen továbbra is királyi birtok, amelyet a vitéze katonai hűségeért élvez, míg a család katonát ad és hűséges.

A birtokosok tehát már nem szabadon gondolkodó és cselekvő, gazdálkodó seniorok, urak, hanem a királynak családi magánvállalataiban is engedelmeskedni kötelező katonái.

Szent István törvényhozó tanácsában a főpapok és királyi főtisztek mellet senior földesurak is beleszólnak az ország dolgába s adnak legalább tanácsot a királynak; de Kálmán király minden földesurat és birtokost, ki a későbbi királyoktól, Pétertől, Abától, Andrástól, Bélától, Salamontól, Gyészától, Szent Lászlótól kapott birtokokat, királyi birtokot élvező vitézének tarthatott, tehát a saját dominiumához számíthatott.

Így gondolta ezt el Kálmán király, de törvényeit az öcsésétől Álmostól származó magyar királyok, Vak Béla és fia, unokái nem igen tartották érvényben, nem hajtották végre, hanem visszatértek a szent királyok törvényeire.

Egyébiránt a XII. századból törvények nem maradtak, s e kornak sajátos közjogi gondolkozásáról nincsenek igazi emlékeink.

⁴⁾ U. o. 88—90. l.

7. A szentkoronás magyar feudalizmus eredete. *Valami-féle közjogi gondolkozása, a fejedelemhez s az országos érdekhez való viszonya az egész népnek vagy legalább a birtokos középosztálynak mindenkor megvolt, nemcsak nálunk, hanem más népeknél is.* De mi most annak a közjogi gondolkozásnak hiteles történeti bizonyosságait és kezdeteit keressük, amely szerint a nemzet tagjai általában jogot tartanak a közügyek, az ország sorsának intézésére, s amelyben a magyar rendek sajátos nemzeti alkotmányosságot fejlesztettek ki.

Ily értelemben *nem építhetünk a rectorválasztásra*, mert ilyen sohasem volt Magyarországon, csak az egyetemeken 1367-től kezdve. *Nem építhetünk az etelközi örökös fejedelmválasztás* Anonymusnál felsorolt *feltételeire*, mert Anonymus a hét magyar törzsfőnöknek sem etelközi, sem honfoglaláskori szerződését nem ismerte, hanem ő maga rekonstruálta, sőt költötte oly alakban, mely az ő korabeli, 1200 körüli *kir. ispánok magánjogi gondolkodásában hirtelen szakítást, forradalmat idézett elő.* Anonymus itt *nem a nemzeti köztudatból merített*, hanem a saját külföldi, párisi iskolázottságából és tapasztalataiból, s *merőben új közjogi gondolkozás, követelés csiráit dobta bele* a világi főurak, *a magyar királyi főtisztek szolgálati viszonyába* királyukkal szemben. Nem akarta ő az ispánok lázadását, de előidézte András herceggel együtt. Ha András ígéretei és az ispánok lázongásai sikerülnek, ez *merőben más viszonyt teremtett volna, mint* amilyen eddig volt, s *aminőt Freisingi Otto német püspök 1147-ben Magyarországon látott.* Ez azt látta, hogy ámbár a magyar ispáni rend tagjai *sokat tanácskoznak* otthon és a királynál, de ez ellen még *suttogni sem mernek*, s a király bármely szabadosa egymaga letartóztatja az urakat csatlósaik közt.

Annak a lázongásnak, mely Magyarországot 1204-ben 72 örökös ispánságra, közjogi hűbértartományra bonthatta volna, az ország egységét és a királyi tekintélyt féltő főpapok és udvari főtisztek aképpen vették elejét, hogy fölkérték a nagytekintélyű III. Ince pápát közbelépésre, ki elrendelte Hemrik (Imre) király kis fiának, a négyéves III. Lászlónak megkoronázását (1204). A beteg király még ez évben meghalt, kis fia pedig a következő esztendőben.

A második segítség az volt, hogy II. András a trónralépéskor az eddigi koronázó eskühez új ígéretet csatolt. *Eddig a királyok azt ígérték esküvel, hogy védeni fogják az egyházat, özvegyeket, árvákat, elnyomottakat.* Ez lovagi eskü volt. Az egyház a szent koronát azért adta, hogy országos védelmezőjét kitüntesse. Azért a szentkoronát, amelyet a pápa Szent Istvánnak koronázására s utódainak felavatására küldött, a koronázó bazilikában, ennek kincstárában kellett őrizni, s nagy tekintélyű őre a fehérvári örkanonok lett. A királyavató korona szent volt, mert a pápa megszentelte és megkülönböztette a királyok házi koronáitól. A magyar királyavató korona azért is szent, mert Szent István fejét érintette és így szent ereklyévé lett. III. Béla király a szent ereklyét bele foglaltatta a bizanci Dukasz császár ajándékozta koronába és e fölé emelte kereszt alakban, keresztpántként, tetejére forrasztotta a Krisztus-képet és e fölé kitűzte a gömbös végű, hengeres kis aranykeresztet. Így a szentkorona különösen ünnepeelt szent ereklye lett. III. Ince pápa vagy a magyar főpapok és néhány királyhű úr *rávették II. Andrást, hogy az eddigi koronázó esküt megtoldja azzal* az új esküvel: „*A Szentkorona örökségeit pedig épségben megőrzöm*“.

Eddig Szent¹ István *dominiumi elve* uralkodott: minden birtokos, a király is, szabadon rendelkezik birtokaival, még a királyi adományokat is birtokosa adhatja fián kívül lányának, feleségének, rokonainak, egyháznak stb. II. András e szerint joggal szétozthatta volna a 72 királyi ispánságot örökös családi birtokoknak, vagyis végrehajthatta volna Anonymus vérszerződését. De felülkerekedett *egyesek közjogi okossága, a további királyok érdekeire s az ország közjogi egységére is gondolt és zseniális ötlettel megmentette ezeket a Szentkorona örökségeinek épségét biztosító koronázó eskü által.*

Szent István egyik ereklyéje, a Szent Jobbkéz már Szent László óta birtokos volt: volt egyháza, apátsága, voltak birtokai a bihari Érmelléken, a szentjóni apátság. Ennek birtokai elidegeníthetlen egyházi birtokok. Ilyen *elidegeníthetetlen quasi egyházi birtokok lettek az új koronázó eskü folytán az összes királyi birtokok, a Szentkorona örökségei* azon különbséggel, hogy mégis ez utóbbiakból *csak lovagi szolgálatokért lehetett*

kapni földeket, haszonélvezetre addig, míg a lovagi hűség csorbát nem szenved, s míg lovag, férfi öröklí, apa után a fia, vagy az öccsé. Ezzel megkezdődött a szentkoronás hűbériség Magyarországon az egészen sajátos magyar feudalizmus, melynek nincs párja sehol, de azért mégis hűbériség a lényeges tartalma. II. András király 1221-ben megjelent a pannonhalmi román stílű és átmeneti csúcsíves boltozással fedett bazilika felszentelésén s nagy örömeiben, ünnepi hangulatában Szent István és Vak Béla példáján felbuzdulva ő is adott gönyői kir. telkeket és közeli halászó helyeket az újjáépített egyháznak „dos“, „hitbér“ címén ajándékol.

De a királyi udvarból III. Honorius pápához fordultak azon kéréssel, hogy II. András király és fia Béla visszaszedhessék azon adományokat, amelyek a koronázó esküvel ellenkeztek. Háromszor kérték ezt a pápai engedélyt és háromszor kapták meg (1220, 1225, 1228).⁵⁾ Ezekben az években a pannonhalmi egyháztól is visszavették II. András királynak nem katonai, lovagi jellegű adományait s hiába volt értök minden perlekedés.

Végül már felelhetünk arra a kérdésre, hogy vajjon ez a sajátos érdekes magyar szentkoronás lovagi hűbérrendszer a magyar nép közjogi gondolkozásából fakadt-e vagy az égből leszálló misztérium volt-e, melynek teljesen titkos az eredete.

A magyar szentkoronás hűbérrendszer valóban teljesen sajátos magyar birtokjogrendszer, amelyből csakhamar közjogi alkotmányosság sarjadt ki oly virágzó formában, amelynek alig akadt párja a világon.

De vajjon mennyi része van a szentkoronás hűbérrendszer kigondolásában a magyar népnek és közjogi érzékének?

A Szentkorona tana nem az égből leszállott csodás misztérium, hanem bölcs ellenszere az Anonymus kigondolta vérszerződés. ispánlázító pontjainak s András herceg könnyelmű ígéreteinek, pazarló kedvének. *A bölcs ellenszere kigondolója nem a magyar nemzet, nem a magyar köznemesség, hanem egykét királyhű s országszerető főúr és főpap.* Első sorban a magyar főpapi rend, támogatója a pápa:

⁵⁾ Erdélyi: Az egyházi vagyon eredete és jellege Magyarországon, Bp. 1913., 32—34. l. (Magy. Kultura külön kiadása).

8. Az aranybulla magánjogi viszonyból eredt, de alkotmány és köznemesi rend nőtt ki belőle. A *szentkorona tannak legkevésbé kigondolója a magyar köznemesség*. Sőt első sorban *ez akarta keresztül törni azt a tant az aranybullával 1222-ben*. Pedig a Szentkorona tana uralkodó alapeszméje a magyar rendi alkotmánynak mindmáig, 1205-től különösen 1848-ig, vagyis hat-hét századon át.

Az aranybulla legfőbb és központi cikkelye a 4-ik cikkely, mely szerint a királyi serviens vagyis az akkori modern királyi hadsereg dereka, a páncélos királyi lovag és csatlós hadi nép, ki királytól kapott hűbértanokon él, több eke földön, több százholdas birtokon vagy kis falusi telken, a királyföldet önálló szabad birtokának akarja tekinteni, oly királyi adománynak, amely Szent István II. 35. törvénycikkelye szerint teljes dominiummal elidegeníthető, ha az adományosnak nincs fia. Az aranybulla 4-ik cikkelye tehát át akarja törni II. András új koronázó esküjének érvényességét. Az aranybulla legtöbb cikkelye egyszerű folyamánya a 4-ik cikkelynek, a szabad birtok elvének, amelyből következik, hogy a királyi serviens nem tartozik a királyi uradalmak, várak, curtisok szolga és szabad népei közé, nem tartozik a királyi uradalom katonasága, a régi ministerialis várörök közé és a várjobbágyok tisztí kara alá, nem tartozik a várispánt helyettesítő jobbágy, a vár udvarbírája s ennek uradalmi bírósága alá, nem tartozik urbéres szolgáltatásokkal, szállásadással, ajándékokkal, földbérrel stb. a királyi uradalmaknak stb.

Az 1222. évi május hó elején kelt aranybulla igazi jellegét legjobban megvilágítja III. Honorius pápának ugyanazon évi decemberben kelt rendelete, amelyben megemlíti, hogy nagy *igazságtalan követelések* hírét hallotta a pápa Magyarországból, hogy ott egy évben két gyűlést tartott a nagy tömeg (serviensek) s azt követelte, hogy *a király üzze el a princeps vagy nobilis című királyi főtiszteket, méltóságaiktól és hivatalaiktól fossa meg őket és ossza szét földjeiket köztük* (a serviensek közt).⁶⁾

⁶⁾ Karácsonyi János: Az aranybulla keletkezése és első sorsa. (1899. Akad. Értek. Tört. II. oszt. XVIII. köt. 7. sz.) 26. l. — Erdélyi László: Az

Ezek valóban *agrár forradalmi követelések* a királyi hűbéres katonaság részéről, mely szabad birtokot és dominiumi jogokat követel Szent István törvénye alapján s a Szentkorona birtokainak épséget biztosító koronázó eskü ellenére.

II. András megadta a kért szabadságot uradalmi vitézeinek, negyedév alatt visszavonta, kilenc év múlva megint megadta, de nem hajtotta végre; 1267-ben IV. Béla és fiai érdemes harcósaiknak, a servienseknek hálából megadják a nemes címet s az aranybulla kis kivonatát tetemes változtatásokkal és a szabad rendelkező jognak csupán a vásárolt és saját szerzeményű birtokra szorításával, de nem a patrimoniumra is kiterjesztett érvényesítéssel; III. András, ki trónját köszönhette az új nemességnek, a volt servienseknek, újra kimondja a szabad rendelkező jogot, de ez mégsem érvényesülhet tovább, mikor I. Károly rendet teremt és Nagy Lajos sem tartja fönn, mikor hálából a nápolyi háború magyar lovagi segítségeiért törvényerőre emeli az aranybullát a 4-ik cikkely nélkül (1351).

Az aranybulla nem a magyar nemzet közjogi gondolkozásából fakadt, hanem különböző származású, részben külföldről bejött páncélos vitézeknek azon magánjogi törekvéséből, hogy szabaduljanak a királyi uradalmi tisztek nyomása alól és minden uradalmi köteléktől, az uradalmi földek elidegenítésével s magánbirtokká alakításával.

Nem közjogi az aranybulla abban sem, hogy *a serviensek szolidárisak a szabad jövevényekkel s a szabados várjobbágyokkal és várörökkel*, mikor ezeket is védelembe veszik a királyi főtisztek vagy nemesek elnyomó, zsaroló, sikkasztó gazdálkodásával szemben, s érdekükben egy-két cikkelyt szoríttatnak be az aranybullába a kir. uradalom terhére.

Nem közjogi követelés és kikötés az sem, hogy *a serviensek évenként egyszer* Szent István ünnepén Fehérvárott a városon kívül táborozhassanak, *országos gyűlést tarthassanak*, ott panaszaitkat, sérelmeiket a kir. *uradalmi tisztek ellen* megbeszélhessék és követeik útján a király vagy nádor elé juttathassák, ki orvosolni fogja a panaszokat.

---

aranybulla társadalma. (Emlékkönyv Fejérpataky László . . . ünnepére 1917. 82—108. d.). — U. a. Magyar történelem új rendszerben, 40—41. d.

Az országos ünnepen való megjelenés szabadságát *igazi szabad birtokos emberek nem kérték*, hanem csak olyanok, akiket uradalmi kötelek ebben régtől fogva gátoltak. De *az uradalmi kötelekekből szabadulni akaró páncélos vitézeknek ez a követelése* — noha uradalmi talajban, viszonyokban gyökeredett — *mégis közjogi gyümölcsöket termelt*, mert a fehérvári táborozás, gyűlésezés, szónoklatok, panaszok, új orvoslások tárgyalása és előterjesztése a király és kormánya, főtisztjei, bárói és a főpapi rend elé üdvös törvényhozást indít meg.

A gyűlésezés szabadsága 1222-ben kötelezővé teszi a király vagy nádor megjelenését és a panaszok orvoslására való készségét, 1231-ben kötelezővé teszi *a főpapi rend megjelenését*, 1267-ben a *bárók és köznemesi rend követeinek megjelenését s így megszületik a magyar országgyűlés*, meg ennek közrendi háza, *alsó táblája*, amely „szokás szerint a bárók kizárásával“ tárgyal a főpapok jelenlétében, nyilvános parlamentben, s a *külön tanácskozó bárók* is ráfüggeszik pecsétjüket a *parlament* határozataira (1289, 1298/9).

9. Mikor született meg tehát a magyar nemzet közjogi alkotmányos gondolkozása s vajjon mennyi idő?

A magyar nemzet közép és alsó számos osztályának tömörülése köznemesi renddé és urbéres jobbágysággá *1267-ben tette meg az első döntő lépést* IV. Béla és fia István király többéves belső háborúja után. *Akkor omlott össze a régi világ, mely már 1205 óta bomladozott, s akkor indult meg határozottan a rendi alkotmány és közjogi élet útján abba a sajátos magyar irányba*, amelyben feltűnő párhuzamosságot mutat egy-két főpontban az angol alkotmány legnevezetesebb kezdő tényeivel.

Az angol magnacharta 1215-ben nagyon fejlett hűbériséget tüntet ugyan fel, amelyet az 1222-iki aranybulla teljesen megtagad úgy a földbirtokra, mint a főtisztzségekre nézve; de fel kell hívnunk a magyar tudósok figyelmét arra, hogy a magnacharta *biztosítéka lényegben egyezik* a hét évvel későbbi magyar *aranybulláéval*: mindkettő azon nagybirtokosok kezébe teszi le az ellenállás jogát, akiket csakhamar a magyarok is báróknak neveznek, de akiket az 1222-iki aranybulla a főpapok mellett jobbágyuraknak és nemeseknek nevez. Jól meg kell je-

gyezni, hogy e „*nemesek*“ „kiváló nembeliek“, Anonymus szerint „*de nobili genere nati*“, királyi főtisztek és főtiszti, gazdag családokból származtak, még ha idővel elszegényedtek is. Ezek 1217 körül kezdik fölvenni normann lovagoktól hallott s királyi főtisztet és nagybirtokost jelentő *báró* címet, a királyi serviensek pedig 1267 körül kezdik hivatalos királyi elismeréssel is fölvenni a báróktól levetett „*nemes*“ címet.

A másik párhuzamos fontos tény egyfelől az angol lovagok betörése az angol parlamentbe 1265-ben, amikor megszületik a parlament *közrendi háza* két-két követtel minden grófságból és városból; másfelől *a magyar kir. serviens nemesek* követküldési joga és kötelessége az 1267-iki királyi szabadságlevélben; 2—3 nemes követ kötelező megjelenése a fehérvári Szent István-ünnepi gyűlésen.

A harmadik párhuzamos fő tény az angol és magyar törvényhozó gyűlések parlament neve, nálunk az 1289. és 1299-iki országgyűlés emlékében.

Mennyi idős a magyar közjogi gondolkodás és rendi alkotmány? — Hétszáz éves. Ennyi ideje annak, hogy a törvényhozó jog gyakorlásában nemcsak a király és főpapi, főtiszti tanácsa vesz részt, hanem a XIII. században keletkezett új örökölhető, tehát függetlenebb nagybirtokok urai és a királyi uradalmakból kivált köznemesek is vagy személyesen vagy követeik útján.

10. Eckhart és Molnár álláspontja. Miután jól a lábunk alá néztünk és minden lépésünk szilárdságát kitapogattuk, most már nézzük meg, *mit mond Eckhart Ferenc és mit mond vele ellentétben Molnár Kálmán* s próbáljunk állást foglalni mellettük vagy velök szemben, a történeti igazság szerint.

Eckhart kifogásolja a jogtörténészek azon *sovinizmusát*, mely alkotmányunk **ezer évét** emlegeti, mintha már a honfoglalók oly fejlett alkotmányos viszonyok közt éltek volna, aminő még a XX. században is kevés nemzetnek jutott osztályrészül. — Molnár ezzel szemben azt vallja, hogy alkotmányunk ezer évére joggal hivatkoznak a jogászok, mert az alkotmány alap gondolata a vérszerződésben már megnyilvánul s forradalmi átalakulás nélkül fejlődött ki az *aranybullán*, III. Endre törvényein, az *ösiségi* törvényen, Zsigmond törvényein, a nádori

törvényeken, II. Ulászló törvényein stb. keresztül. — A föntebiekben láttuk, hogy itt általánosságban *az ezer év kritikájára nézve Eckhartnak van igaza*. Téved Molnár, mikor közömbösnek mondja, hogy *a vérszerződés létre jött-e* s elég az, hogy Anonymus korában a vérszerződésben foglalt elvek úgy élnek a magyar köztudatban, mint alkotmányos életünknek kezdettől fogva érvényesülő alapjai. Téved Molnár abban is, mikor *tagadja a forradalmakat alkotmányunk fejlődésében*. Nem tudja, hogy *a vérszerződés* nem a magyar nép, hanem csak a hétmagyer (hetumoger) törzsfőnök nevében beszél s ezek utódai számára, az Imre-kori ispánok számára ígért örökös tiszti javadalmakat, ami ellen az aranybulla és utána sok törvény tiltakozott. Erről a vérszerződésről, amelyet Anonymus gondolt ki és csak kéziratban mutogatott egyes ispánoknak, *a magyar nép nem tudott, de nem is akart tudni*. A vérszerződés forradalomba, lázadásokba vitte az ispánokat András herceg mellett Imre király ellen. Ez az összefüggés a tények találkozásából igazi historikus előtt világos, mert Anonymus csak III. Béla király után, Imre király idejében írhatta honfoglalás-történetét s benne a vérszerződést; ebben a honfoglaló hétvezért és a saját korabeli kir. várispánokat egy cím alá hozta (principes = nobiles);⁷⁾ ugyanakkor az író elvesztette Béla király kancelláriájában viselt jegyzői állását és új állását műve inscriptio-szerű, oklevelekéhez hasonló első sorában meg kellett volna jelölni és nem jelölte meg, mert ilyent nem kapott, tehát kegyvesztett lett, mert oka volt vérszerződésével az ispánok és András herceg lázadásainak.

Mily távol áll e tényektől Molnár Kálmán ily nyilatkozata: „ . . . ha minden kort a maga gondolatkörében nézünk, akkor igenis Anonymus szerint már Etelközben létrejött vérszerződésben megtaláljuk az Eckhart által ismételtlen megcsip-

⁷⁾ Anonymus codexében majdnem minden lapon ismétlődnek e kifejezések: „*Arpad dux et sui nobiles . . . Arpad dux et sui principes . . .*” ahol a honfoglaló fejedelem és a törzsfőnökök intézkednek, cselekednek egészen úgy, mint a magyar királyok szoktak cselekedni udvari és vári főtisztjeikkel, vagyis nemeseikkel 1200 körül. Anonymus éppen ezen neméseknek eredetét és honfoglalását tűzte ki könyvírása céljául, tehát az ispáni családokét. (Tört. Szemle 1914. Erdélyi L.: Anonymus korának társadalmi viszonyai.)

desett „közjogibb irányú jogérzetet“, amelyet a magyarság még „az őshazából hozott magával!“ (Eckhartnál a 350. l., Molnárnál a 6. l.).

Molnár aztán fölveti a kérdést: „*Forradalmi megmozdulás eredménye-e az aranybulla?*“ Feleletében tagadja a forradalmiságot, mert az aranybulla — szerinte — nem új jogokat csikart ki a királytól, hanem a királyi joggal való visszaélések megszüntetését célozta. Egy régi szabály megváltoztatása nem forradalom. II. Endre népének óhajtatását teljesítette nem forradalmi úton (7, 8. l.). — Ezzel szemben tény, hogy 1222 december közepén a pápa megbízta az egri püspököt és két cistercita apátot: vizsgálják meg, mi igaz abból, amit a magyar kir. udvarból panaszolnak előtte, hogy az egész nép évenként kétszer akar egybegyűlni s roppant sokaság igazságtalan dolgokat szokott követelni a királytól, hogy t. i. az országnak előttük gyűlöletes főurait és nobilisait méltóságaiktól és hivatalaiktól foszsa meg, az országból űzze ki s jószágaikat a nép közt ossza szét.⁸⁾ — Ez kétségtelenül az aranybulla mozgalmára vonatkozik és lehet-e tagadni, hogy ott forradalomról van szó, mely földeket akar s a méltóságviselő nobilisok, nemesek elkergetését, mint ahogy 1218-ban kikergették az országból a keresztes hadjáraton levő magyar király helytartóját, a kormányzót, János esztergomi érseket?

A jogász felfogással szemben tény, hogy az aranybullát agrárius katonaforradalom erőszakolta ki a királytól, még pedig *nem a honfoglaló magyarok ivadékai*, kik már jórészt a nemes ispáni karban foglaltak helyet, hanem az a páncélos serviens = szolgáló csatlós elem, akik az egyházi lovagrendekben is a nemes lovagtestvérek segítő szolgálói voltak, s akiket a magyar királyok részben a harciasságukkal és páncélos fegyverzetükkel kitűnt hadifogoly szolgáló néposztályokból szabadítottak föl (pl. két dejteji szláv pohárnok = pintér legényt, kiket atyjok páncélos fegyverzettel szerelt föl s kik Ottokár ellen vitézül harcoltak). Ezek közé beálltak szabad páncélosok, szegény lovagok is, kik különböző nagyságú kir. hűbértelkeket kaptak. De mindezek többnyire nem magyar honfoglalók ivadékai,

⁸⁾ Erdélyi. L.: Az aranybulla társadalma. (Fejérpataky-Emlékkönyv 1917, 82. l.).

hanem elmagyarosodott régi, esetleg teljesen fölszabadított hadifogoly ivadékok vagy szabadon bejött külföldi ritterek. Ezek követelték, hogy királyi hűbérföldeiket a király nyilvánítsa szabad birtokoknak Szent István 35-ik törvencikkelye szerint, de az 1205. évi koronázó eskü ellenére.

E tényeket nem ismerve Molnár Kálmán hosszú fejtegetést ír a „jogászi szemlélet“-ről (10—14. l.), mely voltaképpen fölszabadítja a jogászi képzelődést a történeti tényekkel való nemtörődésre. Mert ki mondja meg, hogy hol végződik a kezdő jogász, ki ragaszkodik a jogforrások eredeti szövegéhez, s hol kezdődik a képzett jogász, ki a formákban megtalálja a jog-lelkét, amihez „az érvényesült formáknak esetleg még oly biztos felismerése sem juttat bennünk közelebb?”

A historikusok is megkülönböztetnek kezdőt és kész szaktudóst, s tudjuk, hogy ez utóbbi mélyebben lát belé a történeti adatok összefüggésébe; de különbséget tesznek historikus és jogász közt is, megkövetelve, hogy a jogász, ha fölcsap historikusnak; jogtörténésznek, akkor a történeti tényeket és összefüggéseket alaposan vizsgálja meg s ellenőrizze, küszöbölje ki a képzelődés veszélyeit. Itt legjobb ellenszer az általánosítások kerülése különösen kezdetben, mikor még csak néhány jogtörténeti forrásunk és adatunk van. Ezeket éppen ritkaságuk s hiányosságuk miatt szinte mikroszkopikus pontossággal kell megfigyelnünk. Így tesznek a külföldi tudósok is, kik ámulva hallják a magyar jogtörténeti misztériumokat, mert sehogy sem illenek béle az egyetemes történeti fejlődésbe. Holott pompásan beleillenek, érthetők és természetesek lesznek, bár megőrzik sajátos magyar zamatukat, ha gondosan olvassuk forrásainkat körülményeikkel együtt.

10. Mikor a magyar közjogi gondolkodás korát, tehát kezdetét akarjuk megállapítani, helyes megkülönböztetést kell tennünk.

Korábban beleiskolázódtak a közjogi gondolkodásba a főpapokon kívül a főtiszti családok fejei és fiaai, a királyi ispáni rend tagjai. Az iskolázást új alapokon kezdte meg Szent István. Az ő tanácsulésein nem hangozhattak a régi pogány törzsfőnökök politikai elvei. A krisztusi és nyugati politika elvei érvényesülhettek csak századokon keresztül, tehát okvetlenül föl

kell vennünk az ősi honfoglaló hagyomány megszakadását a fejedelem és alattvalói közt levő jogviszonyra nézve.

A királyi ispáni rend magába olvasztotta a honfoglaló magyar családok főbjeit, s természetes, hogy ezek politikai gondolkozása egy-két nemzedék alatt átformálódott.

Legfeltünőbb magyar vonását a politikai gondolkozásnak egy külföldi író figyelte meg és írta le: Otto freisingi püspöknek tünt fel, hogy a magyar ispánok a görögök módjára sokat tanácskoznak; semmi nagy dologba nem fognak bele gyakori, hosszas fontolgatás nélkül. A főbbek magukkal viszik zsöllyéiket (sella) a királyi kúriába s így tanácskoznak közügyeikről, télen pedig odahaza teszik ugyanazt. A királynak nem mondanak ellen, még suttogással sem merik boszantani. — Ebből következik, hogy a főpapi és ispáni rend a királyi tanácsban csak segíteni igyekszik hozzászólásaival a királyi terveket, előterjesztéseket; eszöket, tudásukat, tapasztalataikat a magyar urak a királyi tekintély emelésére igyekeznek fölhasználni.

Ezzel szemben nagy szakadás éppen a vérszerződés keletkezésének kora, az ispánok lázongása, örökös ispánságok követelése András herceg ígéreteivel és biztatásával.

E nagy szakadást a szentistváni közjog ispáni gondolkozásában nyomon követte a serviens páncélosok lázongása és követelődzése, mely az aranybullához vezetett. Innen kezdve megindul a magyar vitézi középosztály politizálása, de nem a honfoglaló ivadékok agyában, hanem az idegen eredetű, ámbár már elmagyarosodott s magyarokkal keveredett vitézek soraiban; akiből ötven év alatt kialakult a magyar köznemesi rend. A serviensek politizálása nem törvényhozással kezdődik, hanem a királyi főtisztek elleni panaszokkal, s ezekre orvosságot kérnek nem törvények, hanem hivatalvesztések alakjában. Vagyis a politizálás elejénte csak fegyelmi vizsgálatot és fegyelmi bíráskodást kívánt a zsaroló főtisztek ellen. Közigazgatás és bíráskodás az első funkció a serviensek tervében. Az első törvényhozás, amelyben a serviens középosztály mint nemesi rend résztvesz: a kún törvény 1279-ben.

Ily módon szabatosan megállapítottuk a magyar közjogi gondolkozás korát vagyis kezdetét a szentistváni ispánok és

seniorok tanácskozásában Kr. u. 1000-től kezdve, s a szentkorona *köznemesi rendjének* törvényhozó működése megkezdésében (1267—1279).

II. Molnár aztán még sokat ír *az aranybulla jelentőségéről*. Mert *Eckhart ezt csekélynek tartja* a saját korában. Itt azt kell mondanunk, hogy az aranybulla érvénytelen volt ugyan százharminc évig, de azért sokat kísérleteztek új meg új módosításaival. Tehát mégis *erősen hatott*.

Az **ellenállási záradék**ot, mely a **főpapokat és kir. ispánokat megillető jog volt**, II. András már 1231-ben kihagyta. Nagy Lajos aranybulla átiratában nem félt tőle, de Zsigmond szintén törölte, aztán mégis megmaradt az ellenállás joga Nagy Lajos átirásának átirásaiban 1687-ig. Molnár az ellenállást mint egyetlen alkotmánybiztosítékot az őshazából származtatja, mert nem veszi figyelembe, hogy a király a főpapok és kir. ispánok részére csupán ellenmondási jogot enged a páncélosoknak adott ígéreték uradalmi megsértéseivel szemben, nem pedig fegyveres ellenálló jogot a köznemeseknek is, amilyenek akkor még nincsenek. A *nemes* = kiváló nembeli s nem egyszerűen valamely nemből származó, valamint a fogas, szemes, füles, nyakas stb. nem azt jelenti, hogy az illetőnek foga, szeme, füle, nyaka van, hanem hogy kiálló fogú, éles szemű, nagy fülű, kemény nyakú. A „**köznemes**“ szó, mely bármely magyar nem genus tagját jelentette később, **eredetileg ellenmondást fejez ki, tehát képtelenség**. A nobilis a jobbágyurak (nádor, kir. udvarbíró, tárnok stb.) mellett ugyanaz 1222-ben, mint 1231-ben és később a báró és főbáró, vagy kir. főtiszt a vidéken és udvarban. A bármikor elcsapható *kir. főtisztek nem kaphattak igazi fegyveres ellenálló jogot, hanem csak ellenmondó, ellenőrző jogot* arra, hogy ők is tegyenek jelentést, panaszt a királynak a királyi várnépet zsaroló egyes ispánokkal szemben. *Erre első sorban a nádor volt kötelezve*, de jogot nyertek rá a főpapok és a kir. főtisztek mind. *A köznemesek nem*, mert ezeket az aranybulla servienseknek nevezi, ezek pedig nem kaptak ellenálló jogot. Aki az igazi társadalmi viszonyokat ismeri, az tudja, hogy *itt gondolni sem lehet őshazából hozott ellenálló jogra s alkotmánybiztosítékra*. Az aranybulla csak idővel lett alkotmány, de alkotmányt az aranybulla 1222-ben még nem

tartalmazott. Ezt az oklevelet a király *mint uradalmi szabadítólevelet* adta uradalma eddigi katonasági részének, nem pedig mint alkotmány szerződést országának összes népeinek vagy nemesi rendjének. *Nem adta a nemeseknek*: nem a kir. főtisztoknak, mert az aranybulla nagyrészt a kir. főtisztok (= nemesek) ellen szól; s *nem a köznemeseknek*, mert ilyenek akkor még nem voltak. Újra meg újra hangoztatom ezt, mert megcsontosodott régi tévedést kell itt kiirtani a magyar alkotmány- és jogtörténetből társadalomtörténeti alapon.⁹⁾

12. Molnár Kálmán füzetének nagyobbik fele a *szentkorona tanár*ról szól (24—59. l.). *Marczalival* szemben hangoztatja, hogy **a szentkorona tana nem szűnt meg az ősiséggel**. Ebben igaza is van, mert a király koronázásakor ma is esküt tesz a Szentkorona örökségeinek épségben való megőrzésére és visszaszerzésére s mert az egyházi birtokokon kívül minden terület a szentistváni országhatárokon belül a Szentkorona birtoka, mely bár adás-vétel tárgya lett, tehát ősiségi és fiskális korlátait már lerázta, de azért elmondhatjuk, hogy a Szentkorona birtokjoga épségben áll fönn és egy talpalatnyi földje sem idegeníthető el jogosan a Szentkorona birtokjogából más felségjog körébe. Nagyon jól teszik a magyar jogászok, ha a Szentkorona jogához ma is ragaszkodnak. A történeti eredet és fejlődés ezt igazolja.

Dékány István, a módszertan specialistája, szintén mondott véleményt a Szentkorona tanáról, s ezt Molnár nagyon gyengén utasítja vissza, pedig Dékány iskolapéldaként hozza föl a Szentkorona tanát arra, hogy ez a közjogi felfogás *csak óhajtként élt századokig*, de nem tévesztendő össze a valósággal, mert *nem volt elég erős a feudális gazdasági és hadi érdekek visszaszorítására*.¹⁰⁾ — Véleményéből az látszik, hogy Dékány nincs tisztában a Szentkorona tanával és birtokjogával. Miután ez t. i. a koronázó esküvel elidegeníthetlenné tette a királyi birtokokat, ezentúl a király e birtokból, a Szentkorona örökségeiből *csakis feudumokat adhatott*, vagyis lovagi hűbére-

⁹⁾ Erdélyi L.: A tizenkét legkritikusabb kérdés, Kolozsvár, 1917, 143—149. l. — U. a. Magyar történelem új rendszerben. Bp., 1931, 40—41. l.

¹⁰⁾ Molnár id. m. 26. l. Dékány I.: „A történettudomány módszertana“, 1925, 18. l.

ket katonai szolgálat jutalmául és jövő biztosítására, zsold helyett, a hűséges lovagi, katonai szolgálat tartamáig, föltételesen, ideiglenes használatra, elidegeníthetetlenül. **A Szentkorona tana** tehát egyáltalán **nem törekedett a feudális gazdasági és hadi érdekek visszaszorítására, hanem éppen ellenkezőleg ezek ápolására.** Vagyis a Szentkorona tana nem a megvalósíthatlan óhajtnak, hanem a legigazibb történeti realitásnak az iskolapéldája. Dékányt éppen a jogászok, helyesebben a magyar feudalizmust tagadó és hűbéri terheket vállalni, banderialis terhet megváltani nem akaró XVIII. századi nemesség álláspontja zavarta meg.

Eckhart Ferenc a Szentkorona tanáról — mint Molnár Kálmán elismeri — ~~keveset~~ írt. Kritikátlanak mondta Timon tanítását a Szentkorona jogairól s az ezen nyugvó államfelfogásról — s Molnár kénytelen ezt is elismerni. Hiába tagadja azt, hogy Timon volt a Szentkorona tanának modern fő képviselője még a külföldön is, mert könyvét lefordították német világnyelvre. Timon könyve idehaza is nagyon elterjedt, több kiadást ért, s tanítása lényegben általánosan uralkodott. Hajnik és Tagányi tanítása kevésbé volt ismeretes, különösen az a különbség, mely ezeknek és Timonnak a tanítását egymástól elválasztotta. **Ami a korona szó emlegetését és jelentését illeti Cseh- és Lengyelországban,** ezek az analogiák kellő megkülönböztetésekkel figyelmet érdemelnek Eckhartnál (corona regni, a korona tartományai). Itt csak az a kifogás Molnárnál, hogy Eckhart tovább nem részletezte a hasonlóságokat s nem mutatott rá a különbségekre.

Molnár tehát nagyon behatóan elmerül a Szentkorona tának vizsgálatába. De szerencsétlenül *Etelközben* a vérszerződéssel kezd. Itt halmozva van a hiba. Mert az igazi etelközi fejedelmválasztó szerződést nem ismerjük. Az Anonymus-féle vérszerződés pedig csak egy-két évvel előzi meg a Szentkorona tant, mely egyenesen reakciója a vérszerződésnek, a legteljesebb ellentéte. Az Anonymus-féle vérszerződés logikus következménye föl akarta darabolni az országot örökös ispánságokra, a Szentkorona örökségeit biztosító koronázó új eskü pedig 1205-ben éppen azt a földarabolást akarta lehetetlenné tenni. Az meg az etelközi örökös fejedelmválasztásnak nem

tudását jelenti, hogy Molnár szerint „már a *vérszerződésben* megtalálhatjuk **az államfő esetenkénti választását** előíró alapvető rendelkezést“ (31. l.). Hiszen Lebed (Levedi) magyar fővezér Konstantin császár 945-ik évi magyar követi értesülései szerint azzal hártja el magától a fejedelemválasztást, hogy nem remél örököszt, mikor a kazar khagán a fejedelemválasztásokkal járó viszályok elkerülése végett öröklő fejedelmeket akar a magyaroknál, egyetlen fejedelemválasztást egyszer s mindenkorra, a további választások kizárásával.

Molnár tovább azt mondja, hogy a Szentkorona tant második fokon körülbelül az aranybullától számíthatjuk (32. l.). Pontosan ezt úgy kell mondanunk, hogy a Szentkorona tant az Anonymus-féle vérszerződés közvetlen ellenszereként 1205-től kell számítanunk, az 1222-iki aranybulla pedig e tant, illetőleg az új koronázó eskü érvényét a Szent István-féle II. 35. törvénycikk alapján keresztül akarta törni a kir. serviens-birtokok elidegeníthetőségével, de ez a célja az aranybullának 1848-ig, illetőleg a földtehermentesítés végrehajtásáig, a múlt század ötvenes évéig meghiúsult.

Sokat foglalkozik Molnár azzal, **volt-e szerződéses viszony a királyi adomány folytán az adományossal**, a nemes birtokossal. Az idevonatkozó eltérő és ingadozó véleményekkel szemben ki kell mondanunk, hogy igenis volt szerződéses viszony. Néha ez világosan ki van fejezve a kir. servienst kinevező oklevelekben vagy nemesítő diplomákban, pl. ezen kifejezéssel: „*sub vexillo regio debeant militare*“, „kir. zászló alatt tartozzanak katonáskodni“.¹¹⁾ Ez alapon a hallgatólagos szerződés az, hogy a páncélos vitéz és családja addig használja a kir. adománybirtokokat, míg hűséges és katonát tud adni, míg magtalanra nem lesz vagyis férfi ivadéka van. A hűtlenség eseteit később törvények sorolták fel (1462).

Abból, hogy a „*sine iusto servitio*“, „*az igaz szolgálat nélkül*“ nyert kir. adományokat a magyar király visszaveheti, Eckhart hűbéri vonást olvas ki, Molnár pedig ezt tagadja, sőt ebből *magyaros zamatát* érzi ki a hűbérességtől ment magyar

¹¹⁾ Erdélyi L.: Árpádkori társadalomtörténetének legkritikusabb kérdései. 1915, 147. l.

adományrendszernek.¹²⁾ — Itt is Eckhartnak van igaza. Pannonhalmától 1224 táján visszavették a kir. ispánok a gönyői stb. kir. adományt, mert a földbirtokot a király nem katonai szolgálatért adta, hanem egyházszentelés ajándékául (1221). S a pápa beleegyezett, hogy II. András király visszaszedhesse az egyházi adományokat is, ha ellenkeznek a koronázó esküvel (1220, 1225, 1228). A katonai, lovagi szolgálat pedig mint a földadomány ellenértéke határozottan feudális viszonyt jelent, amelyet Zsigmond banderialis törvénye 1397-ben és 1435-ben szabályozott először a jobbágytelkek arányszáma szerint (egyegy lovas vitéz — nem jobbágy — kíséri a nemest minden 20, majd 33 jobbágytelek, körülbelül 1000 holdnyi birtoka után).

Nagy tévedés Molnárnak az az állítása, hogy az aranybulla 3-ik cikkelye *kizárja a király adószedési jogát* a szabad birtokon s ezzel kidomborítja a különbséget a magyar adományrendszer és a külföldi hűbériség közt. Szerinte „a nemest terhelő személyes *honvédelmi kötelezettség* is csak a fejlődés későbbi folyamán jut kapcsolatba a földbirtokkal“ (39. l.).

Ez a kettős kijelentés mutatja, mennyire félreértik nálunk a középkori törvényeket. **A serviens és nemes lovag kezdettől fogva mint királyi páncélos hűbéres kapta a királyi földet, s ily páncélosok teszik a királyi derékhadat Freisingi Otto leírása szerint már 1147-ben** és némileg korábban is Kálmán király törvénye (I. 40.) után, amelyben páncélos lovasokat követel a várispánoktól, egyet-egyet minden 100 penzányi szabad dénár földbérijövedelem arányában. A serviensek *honvédelmi kötelezettségét az 1222. évi aranybulla már új és az eredetnél kisebb fokon mutatja*, elejtve a külföldi hadjárati kötelezettséget. A lovagok, nemések hadkötelezettségének elve kezdettől fogva nemcsak a *nemesek személyét* terhelte, hanem „*tehetsége szerint*“ (secundum facultates suas) köteles volt a nemes ember *birtokai arányában* lovas csatlósokat is vinni magával, akik őt felöltöztessék, a lóra segítsék, a csatában körülvegyék és megvédjék, neki tartaléklovat és friss fegyvereket nyújtsanak át, egyszersmind neki díszkíséretül szolgáljanak. **Zsigmond 1397. és 1435. évi banderialis törvényei csak számszerűsítették,**

¹²⁾ Molnár id. m. 39. l.

a jobbágy telkek számarányával fejezték ki a régi, eredeti hadkötelezettséget, a „*secundum facultates suas*“ kifejezést, amint ezt Zsigmond király az 1397. évi temesvári országgyűlésen, az aranybulla 7-ik cikkelyének értelmezésénél világosan kimondja.

Az a magyar jogtörténeti vélemény, mely a nemesek hadkötelezettségét — kivált a „személyes“ kötelezettséget — a királyi adománynál későbbi eredetűnek véli: mutatja a nagy űrt, mely a jogászt a valódi történelemtől elválasztja.

Hasonló történeti tévedés az az előbbi állítás is, hogy „a magyar adományrendszer . . . az aranybulla 3-ik cikkelye . . . **kizárja a király adószedési jogát** a szabad birtokon, s ezzel kidomborítja a különbséget a magyar szabad birtok s a hűbérurral szemben szerződéses kötelezettséggel (anyagi szolgáltatásokkal, hűbéradóval) terhelt *hűbéri birtok közt*“.

A tévedés ott van, hogy az aranybulla 3-ik cikkelye nem beszél adószedésről, mert még akkor adószedés nincs is Magyarországon. Az a 3-ik cikkely a servienseket fölmenti minden kir. uradalmi kötelezettségtől, mert a 4-ik cikkelyben a serviens-birtokokat a királyi birtokokból kiszakítva ezentúl — de csak néhány hétig szabad birtokoknak nyilvánítja. A *szabad dénárok* földbért jelentenek, nem adót; a *collecta victualium et denariorum* mint élelem- és pénzgyűjtés a hadbamenő király részére oly önkéntes adakozás volt 1222 körül, mint ma a hadikölcsönkötvény-jegyzés és az élelmiszer-rekvirálás. Rokon a rendkívüli hadiadóval, sőt a kötelező évi pénzváltás elengedésével elmaradt kamara-hasznót pótló rendes adóval is, de ez csak száz évvel később, a rendkívüli adó pedig még később kezdődött Magyarországon (1336, 1394).

Nagyon érdekes kérdés: **hogyan kezdődött a nemesek adó- és tized-mentessége?** Nem az aranybulla vagy más közjogi forrás miatt, hanem azért, mert az 1336-ban kezdődő első királyi rendes *adó* és a sokkal régiebb, szentistváni időből eredő *dézsma a földműves kaput és termelést terhelte. Már pedig a nemesek maguk nem műveltek földet*, hanem a termésért kiosztották szolgálk és urbérés jobbágyaik, földbérlik közt. A föld terméséből és a gazdasági telek-kapu után a *dézsma-szedő és adószedő magától a termelőtől vette ki a dézsmát*

és adót, a nemes birtokos úr tehát nem tartozott ugyanazon földdek után újra tizedet és adót fizetni. De azért sokszor olvassuk a törvényekben, hogy a magyar nemes önmagát érzi megterhelve, mikor megszavazza a rendkívüli adót, a hadi segélyt, mint a külföldi hűbéres a hűbéradót. Ő ajánlja meg azt a segítséget a királynak, de természetesen onnan, ahol az ő földjeit használják. Ebből a reális történetből kitűnik, hogy **az adó- és dézsmamentesség nem sajátos magyar nemesi kiváltság** hanem természetesen érthető általános jelenség, olyan, mint ma a háziúr vagy kereskedő új terheinek áthárítása a lakásbérlőkre vagy a vevőkre. Még hasonlóbbak a rokon viszonyok a *középkori szomszéd országokban*, a hűbéri birtokok hűbéradójában stb. Nemesi kiváltság az adó- és dézsmamentesség akkor lett, mikor a jobbágytalan földműves nemességre is kiterjesztették Zsigmond korában.

Eckharttal vitatkozva, az ő külföldi hasonlóságait, történeti analógiáit leértékelve, Molnár (46. l.) *érdekes kérdéseket* vet föl ilyenképpen: ha oly nagyon rokon a magyar, cseh, lengyel közjogi gondolkozás a korona stb. emlegetésében, akkor a külföldiektől eltérően

miért fejlődött ki nálunk a nádori törvényben körülírt *nádori méltóság*?

miért alakult ki nálunk az Eckhart által is specifikusan magyarnak mondott *önkormányzati vármegye*?

miért lett a koronázás a *hitlevéllel* és esküvel együtt oly alkotmánybiztosítókká, aminek párját másutt nem találjuk? stb., stb.

Eckhart történeti tudatlanságnak és *soviniszta fantáziának tulajdonítja az angol-magyar parlamenti analógiákat*, de sem erre, sem a *főnti kérdésekre, főleg a különbségek részletes megvilágítására nem fordított Molnár szerint annyi gondot, mint más magyar jogtörténészek.*

Az **angol-magyar parlamenti analógiákra** én már régen rámutattam úgy, hogy ez ellen kifogás nem lehet, s ezen néhány hasonlóságra mindig bátran hivatkozhatunk.¹³⁾

¹³⁾ Erdélyi L.: Magy. művelődéstörténet II. köt. Kolozsvár, 1918, 370—375. l.

A **nádor** 1222-ben épp oly felelős kir. főtiszt, mint a frank és angol király legfőbb udvari főtisztje, de sokkal egyszerűbben *elbocsájtható*. Lényeges fordulat a magyar fejlődésben az, hogy az Anjou-korban a Károly *királyt nevelő Drugeth Fülöp* és fiai, Zsigmond király idejében pedig jótevője, *védője és sógora Garay Miklós mindhalálig*, 30 éven felül is birják a király bizalmát és nádorságot, valóban *békitők, közbenjárók, bírák* a király és a rendek viszályaiban, birtok pereiben, s így nagyon könnyen létrejött az *1439. évi nádori törvény-cikkely* a nádorválasztásról, mely életfogytiglanná és függetlenebbé tette a nádort a királytól. Végül érthető az *1485. évi nádori törvényjavaslat* a nádorság fejlődésének és a kormányzói jogoknak összefoglalásából, valamint Mátyás törvénytelen örökösének nádori támogatása reményéből.

Az *önkormányzati magyar nemesi vármegye* eredetileg királyi várhoz tartozó falvak összesége, *királyi várispán bíráskodása* alatt. E bíró alá tartoztak a serviens páncélos kir. hűbéresek is. Mivel *a király és fiai háborújában*, kivált 1262—66-ban az uralkodók *rászorultak a páncélosok hűségére*, kik sokat panaszkodtak főtisztjeik, az ispánok ellen: azért az 1267. évi aranybulla-kivonat megengedte nekik, sőt kötelességökké tette, hogy követeket, *bizalmi embereket* küldjenek a szentisvánnapi fehérvári kir. *kuriához*, megyéjükben pedig az *ispáni és a nádori bíráskodásokhoz*. E bizalmi emberek, követek és szolgabírák választása indítja meg a királyi tisztviselők és királyi billogos járásbírák háttérbe szorítását s a serviens nemesek megyei tömegeinek egyre nagyobb befolyását a királyi várispáni szervezettel szemben.

Végül a **koronázó hitlevélnek alkotmánybiztosító jelentőségét** Magyarországon sajátos módon létrehozta és fokozta az a külföldi analogia, hogy a *Habsburgok* mint német császárok alávetették magukat a császárválasztás módjára *főleg 1608-tól fogva* a magyar királyválasztásnak és hitlevél-szerkesztéseknek. A trónörökös elismerését nevezték királyválasztásnak és főleg *II. Mátyásnak forradalmi elismerése*, utána mindjárt *a stíriai főhercegi ágának*, II. Ferdinánd ágának *elfogadtatása* a magyar trónra sajátos kö-

rülményeikkel nagyon kedveztek a hitlevélszerkesztő s alkotmányvédő buzgalomnak.

Az ősmagyar közjogi gondolkozás bizonyosságaiul emlegett nádorság, nemesmegyei autonomia és királyválasztási hitlevél-dolgában tehát azt kell mondanunk, hogy ezek frank eredetűek (pfalzgraf, királyi comitatus = grófság) és az utolsó alkotmánybiztosíték a német császárválasztás analogiájára kezdődött, de sajátos magyar viszonyok történeti hatása alatt sajátos magyar intézményekké alakultak.

Amit Werböczy István ítélmester 1514-ben a történeti valósággal egyezően értelmezett, azért hálásak vagyunk; de némely dolgokban mint Kézai, úgy Werböczy sem jól ismerte a multat, azért tévedéseket is ejtett és a parasztlázadás leverésekor sebtüben átvizsgált, jóváhagyott Hármaskönyv c. jogi tankönyvét II. Ulászló király nem hirdette ki a vármegyékben, mert tanácsosai nem tartották teljesen hitelesnek.

Mivel Magyarország középkori törvényeiből és sok oklevélből, az összefüggő krónikás elbeszélésekből is világosan megismertem ama századok társadalmi osztályait, szociális, gazdasági és politikai törekvéseiket, küzdelmeiket, sikereiket, igazukat és tévedéseiket: azért könnyen és biztosan szólhattam hozzá ahhoz a tudományos vitához, mely Eckhartnak sokban igaz álláspontja körül egyre nagyobb hullámokat vet az újságokban és parlamentben is.

A külső beavatkozások nem szerencsések. Régi megkeményedett salakréteg burkolja be a sokkal szebb történeti valóságot. Mikor a szaktudósok kötelesek ezen nemzeti értéknek vélt kéréget lefejtetni és mutogatni kezdik a sokkal szebb és igazi történeti valóságot, akkor e munkájokban őket a hozzáértők kötelesek támogatni, a távolabb állók pedig ne gátolják a tudomány munkáját. Inkább hazai tudósok végezzék el ezt a munkát, mint idegenek. Mert előbb-utóbb el kell végezni.

ACTA

LITTERARUM AC SCIENTIARUM REG. UNIVERSITATIS HUNG. FRANCISCO-JOSEPHINAE.

Sectio: PHILOLOGICO-HISTORICA. Tom. IV. Fasc. 2. Redigunt: I. HUSZTI—G. MÉSZÖLY.

GOETHE GÖRÖGSÉGE

(EIN ZEITGENOSSE UND BÜRGER ZWEIER DICHTERWELTEN)

IRTA:

MARÓT KÁROLY

KIADJA:

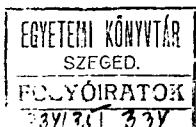
A M. KIR. FERENCZ JÓZSEF-TUDOMÁNYEGYETEM ÉS A ROTHERMERE-ALAP
TÁMOGATÁSÁVAL

AZ EGYETEM BARÁTAINAK EGYESÜLETE

SZEGED

SZEGED VÁROSI NYOMDA ÉS KÖNYVKIADÓ RT

1932

Ára: 2 pengő.

Goethe görögsége.

„Das ist fürwahr ein Mensch gewesen“

Voltak Goethe életének szakaszai — egy például 1790—4 között, — amikor teljesen a természetkutatás abszorbeálta. A „Farbenlehre“-t ő maga legjobb művének tartotta, de egy Virchow, Helmholtz, Haeckel, a botanikus Cohn és a természettudományok többi korifeusai sem átalották vele, mint egyenrangú tudós féllel bocsátkozni vitába. A román filológia Diez Frigyes Keresztéllyel való rövid találkozásának köszönheti megalapozását. Másfelől korán elismerték államférfiúi erényeit és lehetetlen volna felmérni a kulturhistóriai hatását. Újabban mindig komolyabban veszik képzőművészeti velleitásokat (rajzait, archéológiai studiumait stb.) és hiba volna elhanyagolható mennyiségnek tekinteni a szimpatikus („mágikus“) ismeretek iránt való érdeklődését (fiziognómia, meteorológia stb.). Végül: kivételesen adott és adminisztrált képességek mint valami önértékű műalkotást, úgy tettek számára egy kizárólag lényeges, belülről indokolt elemekből, hibátlan ökonomiával felépített életművet lehetségessé. Goethe valóban, erőinek ösztönös tudatában, nem is igen szokta világformáló démoni energiáját, a zsenialitást és termékeit esztetikai területre korlátozni; a maga költői alkotásait szívesen emlegette mint örömei és fájdalmai lerögzítéseit: „Lebensspuren, welche man, damit das Kind einen Namen habe, Werke zu nennen pfl egt“ (1815). S nem volt túlzás, ha költőbarátja, Fr. M. Klinger azt írta róla, „Ein wunderbarer Mensch, der erste von den Menschen, die ich je gesehen. Die Nachkommen werden staunen, daß je so ein Mensch war“: nem lehet ezt a „tizenkét agyvelejű titánt“, ezt a „mindennek-jött“ lángészt egyszerűen a „költő“ bélyegzőjével elintézni.

Az ő összetett és titokzatos belső konstitúciójának lényegét és jelentőségét csak egy sokkal körülményesebb úton fogjuk, valamelyest, megközelíthetni; abból — nevezetesen — amit ő, a mindenség (das Ganze) végtelenjéből, illetve ennek rágyakorolt hatásából szükségkép kiragadott és a becsületes íróművész hűségével tükrözött vissza, abból visszakövetkeztetve annak a léleknek a titkára, amelynek ezt a tükrözést épen úgy kellett és nyilván kizárólag úgy lehetett elvégeznie. A módot maga Goethe az életrajzíró feladata gyanánt a „Dichtung und Wahrheit“ előszavában körvonalazta.

Ehhez a próbához nemcsak műveinek őszinte és mindig magát kifejező gazdagságát bocsátja a rendelkezésünkre. Én-értékének életével növvő öntudata alkonyodó éveiben valósággal lelkiismerete kérdésévé tette, hogy lelkének kincsei minden áron s lehetőleg hiány nélkül fenntartassanak. És ha ehhez még a hangfelvevő lemez — sajnos — hiányzott, legalább a modern „technika“ egyéb segítőeszközei, titkártól a levéltárig, mind erősen közreműködtek.

I. Goethe világfelfogása.

„jeder spricht nur sich selbst aus, indem er von der Natur spricht“

Napjaink tudásvágya feltűnően éles polarizációval szokott a szubjektum vagy az objektum ellentétes pólusai szerint orientálódni. Egyik oldalon a szubjektív beleélés intuiciós és énkifejező módját kizárólag a próféták, költők, hívők, filozófusok; másikon a dologmegismerő, tárgyilagos okságkeresés módszerét tartják a tudósok, rendszerezők, feltalálók használatára üdvöztetőnek. Ezért mondja pl. Bremmond abbé korszerű „poése pure“ elmélete már-már inferiorisabbnak e tárgyi értelemmel is bíró költeményt;¹⁾ és ezért tagadják körömszakadtáig a természettudományok — természetes és leküzdhetetlen — emberszerűségüket.²⁾ Alapjában azonban ez a kettősség-gondolat messzire visszamegy a dolgok (szellemi és testi) kettősségéről való — úgy látszik — anthropomorph elképzelésre; érthető tehát, ha tételét már Goethe kora is — korszerűen természetesen — szintén megfogalmazta; pl. A. von Haller ebben a formában: „Ins Innre der Natur dringt kein erschaffener Geist“; hasonlóan Bonnet és mások. Magának Goethének a világszemlélete sokat változott — mindenestre — idők és helyek szerint s különösen sokszor kellett benne eltérniök egymástól a hajlékony költő, az élő ember és a szemlélődő filozófus véleményeinek. Voltak mégis mélyen ülő, egész életétől igeneltnek tekinthető alapgondolatai s ezek közé tartozott *kétségkívül* a határozott szembeszállás is épen az ilyen kétsarkú szemléletmóddal. „Nichts ist drinnen, nichts ist draussen, Denn was innen, das ist aussen“ (Epirrhema), és „Natur hat weder Kern noch Schale, Alles ist sie mit einem Male“: ismételte Hal-

¹⁾ V. ö. Lényeg és Gondolat, Széphalom Könyvtár 1927, kül. 25 k.

²⁾ Erről l. Budapesti Szemle, 1929, 620. sz., 100 k.

lernak; „Ich bin zur Identitätsschule geboren“: írta jellemző tudatossággal Zelternek (1813).

Goethe szerint eleve elképzelhetetlen, hogy tudnivágyásunk a dolgoknak (a világnak) rendjébe áthelyezkedjék: Természet és emberi szellem, realitás és értékelés úgy fekszenek egymásban, a Lét nagy egységében összekovácsolva, hogy bár az emberi lélek csak egy kozmikus principium, ugyanakkor a Kozmosz is — lelkünkben „von All ins All zurück“ születve — szükségkép a része a lelkünknek; magunkban hordjuk (Weltseele). Az igazi megismerést a világszerű én és az énszerű világ egyszerre és egymásban való keresése fogja alkotni s eszköze lesz a gondolkozáson kívül is, minden rendelkezésünkre álló erő, ösztönös megmozdulás, vonzódás, akarás, sejtés stb. Amint ugyanis a részünkkelé lett élményben jelenő tárgymozzanat felvevéséhez kellett, úgy kellene megfelelő felbecsléséhez, azaz magyarázatához is az összes szerepvivő képességek. Simmel szava szerint: a gondolkozás nem logikus, hanem organikus függvényünk; — ami ugyanezt mondja. Ez tehát az az „angeborene und geübte Anschauungsweise“, amely Goethét „Gott in der Natur, die Natur in Gott zu sehen“ tanította és kényszerítette;³⁾ és ez tette őt — mellesleg — a ma u. n. életfilozófia egyik előfutárává⁴⁾ (jóllehet a Sturm und Drang időkben az „életet“ nem így, hanem inkább „Natur“ névvel szokták nevezni). Az ilyenfajta megértésnek azonban egyedül egy alapja lehetett: „etwas unbekanntes Gesetzliches im Objekt, welches dem unbekanntem Gesetzlichen im Subjekt entspricht“, vagy ahogy az aggastyán Eckermann-nak (1824 febr.) mondta, — egy aprioritás (anticipáció): „Hätte ich nicht die Welt durch Anticipation bereits in mir getragen, ich wäre mit sehenden Augen blind geblieben“. A napot láthatjuk, az Isten fenségét felfoghatjuk, de csak amennyiben szerencsésen a dinamikus élet-egység részeinek, nap- és istenszerűeknek születünk. „Egy régi misztikus nyomán“ Goethe ezt így fejezte ki: „Wär nicht das Auge sonnenhaft, Die Sonne könnst es nie erblicken; Läg' nicht

³⁾ V. ö. K. Bapp, Aus Goethes griechischer Gedankenwelt (Das Erbe der Alten II. soroz. VI.) 10. l. stb.

⁴⁾ Így Rickert, Die Philosophie des Lebens 1922, 18 kk., 174 kk., stb., de előtte már O. Spengler és mások is.

in uns des Gottes eigne Kraft, Wie könnt uns Göttliches entzücken?“⁵⁾)

Am a szubjektív átélésnek énkifejező módjával Goethe — természetesen — nem gondolta elintézettnak világunkat; az ő egységteremtő idealizmusa sohasem vált egyoldalú, tudásellenes misztikává. Opponál ugyan az ellen, ami „geschnürt und geziert“, „kerkermässig ängstlich“, mechanika vagy atomisztika: „Trennen und Zählen lag nicht in meiner Natur“ írja és nem szenvedheti a — rossz értelemben vett, pusztán theoretizáló — „filozófiát“. Az ilyenféle kifakadásait azonban kétségtelenül csak a „Handwerkersinn“-re, azokra a „szak tudósok“-ra szabad értenünk, akiknek nem a „lebendiger Begriff der Sache“, csak az üres szó fontos (Merckhez); a tudákos és meddő analitikusokra, szemben az eleven és lényeket látó költőtudósokkal. Különben — követeli a tudást, mert bár a gondolat csak organikus életfüggvény lehet számára, e nélkül a csontrendszer nélkül a világot nem tudja elképzelni, sőt a realitást egyszerű zsenialisabbnak is mondta a maga zsenijénél.⁶⁾ A tudásban való őszinte hitét és a tudásnak szerinte való fontosságát szócsöveként fejezi ki Montan a Wanderjahre-ban: „Denken und Tun, Tun und Denken, das ist die Summe aller Weisheit . . . Beides muß wie Aus- und Einatmen sich im Leben ewig fort hin und wider bewegen“; tévedéstől csak az lehet ment, „wer sich zum Gesetz macht — das Tun am Denken, das Denken am Tun zu prüfen“. A „Faust“ Wagnerének műve, a „Nur-Kopfmensch“ Homunculus elpusztul, a többi emberi (akaró, érző) attributum hiányában: a gondolkozás magában még nem „élhet“; de — másfelől — az élet is csak akkor érdemli meg ezt a nevet, ha helyhez, időhöz és anyaghoz van kötve: felgondol-

⁵⁾ Igy a Zahme Xenien-ben (III; 1828); előbb már hasonlóan az „Entwurf einer Farbenlehre“ (1810) bevezetésében és további variánsokkal ennek 2. kiadásában (1823). A gondolat történetét és a szövegeltérések regisztrálását I. L. Weniger, Neue Jahrb. XXXIX, 238 kk.

⁶⁾ Talán csak azért nem hangsúlyozta még többször a tapasztalati megismerés fontosságát, mert mint minden szimbolistának, vérében volt a tárgyyszerű látásmód. V. ö. „Bedeut. Förd. durch ein einz. geistr. Wort.“: „Dr. Heinroth bezeichnet meine Verfahrensart als eine eigentümliche: daß nämlich mein Denkvermögen gegenständlich tätig sei, womit er aussprechen will, — daß mein Anschauen selbst ein Denken, mein Denken ein Anschauen sei“.

ható. „Dem bloß sinnlichen Menschen verbirgt die Natur Vieles“:⁷⁾ „Vernunft sei überall zugegen, Wo Leben sich des Lebens freut“.

Nem kétséges tehát, hogy Goethe „világ“-ának al-vázát a gondolatok rendszere alkotja s így a világ lényege és magyarázata is: cselekedet *még* gondolat — egyszerre; ahogy Goethe szokott „ohne weiteren Umweg“ cselekedve gondolkozni.⁸⁾ Az ő megismeréstörekvése — a ma élesen elágazó „két út“ helyett paradox középállást, olyan megélt intuiciót jelentett, amelyik az okkereső józanságot fel nem áldozta: „Geprägte Form, die *lebend* sich entwickelt!“ Így azonban már a keverésnek Goethétől követelt ideális arányszámára is rámutathatunk: „Das ist das rechte Gleis, Daß man nicht weiß, was man denkt, Wenn man denkt, Alles ist wie geschenkt“. Az a gondolati munka lesz, a legértékesebb és legkívánatosabb, amelyből a lehető legtöbb tud úgy simulni bele az egész aktiv ismeretecselekedetbe, hogy a Lét esztetikai lényegét (szépségét, igazságát stb.) mégse veszélyeztesse, egyszóval a — költőtudósé. Amint Novalis, ez a Goethe-tanítvány, mondta (fragmentumaiban): „Je poetischer desto wahrer“.

Hasonlókép vannak Goethében a megélés és megértés hasonlóan határozott-fajta együttesétől a mikrokozmosz, vagyis az *ember* tükröződései meghatározva.

Az aktákat ugyan, épen ezen a tág ponton, a dolog természetete szerint még csak hozzávetőlegesen is nehéz volna áttekintenünk, mert a költő mindig és mindenben az Emberről vall. De ez „az“ ember mindnyájunknak — magunk vagyunk s Goethe számára nyilván a katexochen költözseni volt. „Größere Menschen haben nur ein größeres Volumen; Tugenden und Fehler haben sie mit den mindesten gemein, nur in größerer Quantität“ írja 1811-ben. Mihelyt viszont a költőt, nem mint másféle, csak „több“ embert, ismételten úgy tekintette, mint a „Wirken unterirdischer Mächte“ eredményét, vagy egy „Naturgeschehen“ megjelenésformáját, neki már a szerinte posztulált emberi kreatura *általában* sem jelenthetett mást, mint egyszervaló, oszthatatlan, természeti adottságot („unerhoffte

⁷⁾ V. ö. Simmel, Goethe, 1917², 26. kk., 52. kk.

⁸⁾ V. ö. pl. Knebelhez, 1798. márc. 22.-én: „Da ich nur denken kann, insofern ich produziere“, stb.

Gabe von Oben“; csoda „ohne Ziel und Zweck“). S a költő pontosan abban a viszonyban áll költeményeihez („Ich machte sie nicht, sie machten mich“), mint mindenki a mindenkéről („Natur“). kifejezett véleményeihez („Ich sprach nicht von ihr, Nein, was wahr ist und was falsch ist, alles hat sie gesprochen“: ez egyik énformájú, de általános érvényű tétele az ember és a Természet viszonyáról). Ha tehát a jó költeményeknek Goethe szerint a helyzetekből kinöve „aus Trieb und Schicksal“ kell megteremniök, ezt is mutatis mutandis jogunk van *minden* szellemi cselekedetre érteni és vonatkoztatni. Goethe megállapítása, „Alle meine Gedichte sind Gelegenheitsgedichte“, kétségkívül nemcsak szóról-szóra azt jelenti, hogy az „alkalmi“ a jó költemény, illetve, hogy a mindenkör és mindenre kész „hivatásos“ lesz a rosszabbik költő; jelent egy — Spinozára visszavezetendő (?) — általános emberfelfogást is, amelynek legfőbb követelése: alkalomszerűen „von Innen heraus leben“ és amelyik előtt legvisszataszítóbb, legtermészetellenesebb, a Természetnek a kigunyolása. Amint tehát — láttuk — Goethe „világának“ lényegét misztikus egység-csoda alkotta, úgy kell az ő emberének lényegéül is valami, ezen csoda mentén fekvő irracionálisan színezett adottságot felismernünk.

S amint a Goethe cselekedetvilágának rendszerében a jóllehet nélkülözhetetlen gondolattraverzek mégsem alkották az alapjait az önelkülök — mindenesetre — befejezetlen épületnek, úgy születik a „lelkes“ Természet ember-részével is azon módon a gondolkodás elengedhetetlen képessége, hogy azért ennek a vonásától az ideális emberérték érdemileg nincsen meghatározva. Nem is lehet azért sem, mert ezek a vonások épen mint elengedhetetlenek, — az ember természetének és élettartalmainak hasonlósága folytán — legalább elvileg, mindenkiben hasonlóan megisméltölhetnek. Goethe sokszor váriálta Herakleitos *ἕνόν ἐστὶ πάντα τὸ φρονεῖν* gondolatát és főleg ennek következményeit.⁹⁾ Előtte tehát magában gondolati részünknek annál inkább nonvaleurt kellett jelentenie, mint-hogy az egyik, legfontosabb következmény — „Alles Gescheite ist schon gedacht worden“ (Max. und Reflexionen) — elsősorban szükségkép az ő emberideáljait, a kifejező zseniket érintette

⁹⁾ L. Bapp, i. h. 50 k.

hátrányosan. Azokat, akik az „edlen Seelen vorzufühlen“ feladatot vállalván, szükségkép a legtöbbet próbálták a mindenkinek közös gondolatokból kimondani és így legtöbbet és legtöbbekkel „találkozhattak“. (Ugyanezt Emerson egyszer úgy fejezte ki, hogy „a legnagyobb zseniknek van a legtöbb adósságuk“.)¹⁰⁾ — Aki annyiszor ismételte, hogy milyen könnyen akár száz fejben egyszerre is megfordulhat „was in der Luft ist und was die Zeit fordert“ és hogy milyen sok a tökéletes kész forma, amelyet „eisener Fond“ gyanánt (épen ezért) mintegy kötelesség használni az utódnak. Aki a prioritáskérdésben olyan radikális álláspontot képviselt („es ist niemand früher und rechtmäßiger, als wer sich erhalten kann“, írja 1816-ban Zelterhez) és — például Byront védve ismételten — a legmeddőbb, leghegyébb igénypernek az anyag (Stoff) vagy akár a tartalom (Gehalt) „eltulajdonítása“ ellen irányulót tartotta. Aki épen ezért a maga egész gazdag formakereső és találó művészetét s e szempontból oeuvre-jét is mintegy feladta („Hätte ich so deutlich wie jetzt gewusst, wie viel Vortreffliches seit Jahrhunderten und Jahrtausenden da ist, ich hätte keine Zeile je geschrieben, sondern etwas anderes gethan“: Eckermann), illetve pusztán csak a „régiben“ látott értéket („das alte Wahre, faß es an“), — az a Goethe tudta, hogy a gondolkodás ugyan nélkülözhetetlen mindnyájunknak, mégsem önérték és — különösen — nem lehet a kiváltságos ember mértéke. *Ennek* a szempontjából kizárólag az fontos, hogy az *egész* (gondolkodó) ember valami olyan szerencsés véletlentől, eleven alkatkülönbségtől legyen meghatározva, amelyik mint egyszervaló, másban meg nem ismétlődhetik. „Was ich weiß, kann jeder wissen; — mein Herz habe ich allein“, mondja a fiatal Goethe Werther szájával és a megelőző

¹⁰⁾ Arról, hogy a gondolati nyersanyag olyanképen nélkülözhetetlen és egyben indifferens, mint a — Goethe szava szerint — szintén névtelenül elfogyasztott ökrök vagy borjak, tehát a testi táplálék, l. Irodalomt., 1913, 73 kk.; Eph. Közl., 1916, 246 k.; H. Száz., 1916, 384 kk. Ezekhez v. ö. Herbart, Werke IX, 405 l. és újabban l.: G. Giuviati, Il plagio, Milano 1908; A. Lumbroso, Plagi e imitazioni e traduzioni (a Scaramucce e avviasaglie c. kötetben, Frascati 1902, 7—206); B. Croce, Problemi di Estetica, Bario 1910, 68 kk.; E. Stemplinger, Die Ewigkeit der Antike 1924, 15 kk., végre E. Friedell, Über Originalität und Plagiat.

idézetnek folytatása közelebbről is részletezi: „*man muss von Natur richtig sein, so daß die guten Einfälle immer wie freie Kinder Gottes vor uns dastehn und uns zurufen: da sind wir*“. Így persze ez „új“ gondolat igen ritkán, jó ha egy (kivételes) életben is egy vagy kettő mutatkozhatik. „Was heisst auch Erfinden und wer kann sagen, daß er dies oder jenes erfunden habe? — Es ist nur gewusstloser Dünkel, wenn man sich nicht endlich als Plagiarier bekennen will“. Vagy: „Das Benutzen der Erlebnisse ist mir immer alles gewesen; das Erfinden aus der Luft war nie meine Sache, ich habe die Welt stets für genialer gehalten, als mein Genie“ (v. ö. fentebb). Végül: „Besonders warne ich vor eigenen großen Erfindungen . . . Ich rate sogar zu schon bearbeiteten Gegenständen“. Mindezek szerint: a ki-gondolás önmagában igen kétes és a gondolati általában csak másodrendű érték (eszköz) lehet egy élet főértékei mellett; ön-érték legfeljebb amennyiben (itt-ott) a kifejező egyéni magát-megélésének a függvényéül is igazolódik.

Ebben azonban benne van, hogy Goethe az ember intuiciónizmusának és gondolatiságának viszonyulásában is ugyanazt az arányt tartotta az igazinak, amelyet ő a világ összetételében látott a szimpátiaérzés és a tudás közt. (Következétesen mindenesetre, mert hiszen az ő emberét már úgy ismertük meg, mint a Természetnek egy kifejező egyénen át való epifaniáját.) A dolog nem azon fordul, hogy felelni és gondolkozni tudunk, — „in der *Frage* liegt die Antwort, *das Gefühl*, daß sich über einen solchen Punkt *etwas denken, etwas ahnen laße*“; azon tehát, hogy a Természetet érezzük és úgy kérdezzük magunkat. „Passend“, azaz szép és értékes, csak annyiban és akkor lesz a gondolat, amikor és amennyire a „lebende Kraft“ volt és lehetett benne „auch die bildende“; ez a lehetőség valahol a józan okosság után és a tudós okoskodás előtt megszűnik. Az élet és a gondolat ilyen viszonyulására mutat, esztetikai téren, Schiller (1801) mindenesetre csak nagy általánosságban: „Das Bewußtlose mit dem Besonnenen vereinigt, macht den poetischen Künstler aus“ s közelebbről már Goethe: „Durch *Vernünfteln* wird Poesie vertrieben, Aber sie mag das *Vernünftige* lieben“; vagy ugyanúgy a fiatal vadzszeniknek ismételten adott tanácsaival az ellensúlyozó tanulásról meg a világ szorgalmas figyeléséről; a költői munka kettős mivoltát illető, ismételt meg-

határozásaival;¹¹⁾ és nevezetesen a híres követelményállítással a lauchstädti előjáték szonettjében is („Was wir bringen“, 1802): „Vergebens werden *ungebunde Geister Nach der Vollen- dung reine Höhe* streben . . . In der *Beschränkung* zeigt sich erst der Meister Und *das Gesetz nur kann uns Freiheit geben*“. A mérték tehát: olyan gondolatos törvényszerűség, amely nem akasztja meg, hanem teljes emberi értéket ad a szabad megélésnek. Amint az ellenkező oldalról és negatív formában, de alapjában ugyanerre a keverési mértékszámra utal Simmel lineája is:¹²⁾ „die Vorherrschaft des Sinnlichen, des unmittelbaren Wahrnehmung *ist es nicht*, von der seinem Erkennen und seinen Theorien der Erkenntnis eine Eingeschränktheit käme“; az élmény vezet és az ismeret kell, de úgy, hogy ez azt ne korlátozza.

Összefogva tehát: lényeg és gondolat, megélés és megértés, Goethe emberfelfogásában is ugyanazt a határozott fajta, sajátos ellenmondásban fogant egybefonódást, az intellektuális érzékiségnek vagy racionális intuíciónak ugyanazt az értékformáját realizálta, amelyet — előbb — a Goethe világtételeiben ismertünk fel érvényesnek.

II. Goethe világtételeinek görögsége.

„Ich habe eine Vermutung, dass die griechischen Künstler nach eben den Gesetzen verfahren, nach welchen die Natur verfährt und denen ich auf der Spur bin.“

Szinte kizárólag Goethe *irott életére*, sőt ennek is csak nagyon szemelvényes dokumentumaira szorítkozhattunk; de enniből is határozottan rajzolódottak eléink egy következetesen

¹¹⁾ Pl. a tevékenységet magát így definiálja: „den *Gefühlen* unserer Brust für ewige Zeit den *Stempel* aufzudrücken“ („Natürliche Tochter“); általában a költészetet: „Lebendiges *Gefühl* der Zustände und Fähigkeit es *auszudrücken*“ (Eckermann); különösen a lyrát: „alles Lyrische muß im ganzen sehr *vernünftig*, im Einzelnen ein bischen *unvernünftig* sein“ („Max. u. Reil.“). S nyilván ezen egyensúlyhelyzetben belül (s nem például Bremond mai „abszolút“ értelmében) kell az Eckermann előtt (1868, III. r. 119. l.) tett feltűnően modern nyilatkozatot is érteni: „je incommensurable und für den Verstand unfasslicher eine politische Production, desto besser“; helyesebben: Goethe ma félreérthető szavait akkor csakis *igy* érthette, — a két igény *arányára*.

¹²⁾ Goethe, 28. l.

élt és vallott világ- és emberfelfogásnak körvonalai. *Nem* fekszik ez a felfogás a mai tudománynak tengelyében, de még a kereszténység talajából sem nőhetett ki. Feltűnően hiányzik belőle épen az a szétválasztó vonal, amelyet — mint Simmel kimutatta¹³⁾ — a kereszténység hozott, majd a természettudományok fellendülése (Galilei, Kopernikus) edzett a mai (Rickert visszahatásaként ugyan megint némileg megrendült) világnézésünkbe. Hiányzik a „keresztény“ kettősség, amelyik addig általában s különösen a görögök előtt ismeretlen volt.

A német ember — Goethe mondja¹⁴⁾ — feltűnő szívesen szokott magának számot adni a cselekedeteiről. Ennek köszönjük többek közt, ha Goethe is tudatára jutott „pogányságának“ („dezidierter Nicht-Christe“), és a magáé gyanánt ismerte fel a görög szemléletnek azt a lényeges vonását, hogy a mindenség magyarázatában szintén nem mutatja, amit ő így nevez: „kaum heilbare Trennung in der gesunden Menschenkraft“ (J.-Ausg. 34, 13). A görögség minden megismerésnyilvánulása — valóban — ugyanazt a különősfajta, egyszerre tárgyias és szemléletes érvényesüléstörekvést árulja el, amelyet a cselekedve gondolkozó Goethe ideáljának láttunk és amelyet ő épen ezért a Természet törvényének is feltételezett.

Ez a nép is, rendesen úgy szokta és tudta az életkontaktusok ösztönös reflexeiből formált, mélyértékű, szimpatikus intuícióit valami mohón ébredő, nagyerejű racionalizmussal, kára nélkül, de sőt szervesnek látszó egységbe összehozni, ahogy Goethe törekvéseinek lényegéül már Schiller felismerte a „Gefühle durch Gesetze zu berichtigen“ jellegzetes eljárás-módját.¹⁵⁾ Így jutott el pl. a legrégebbs ismert görög spekuláció, amely először nézett szembe a világ mibenlétének kérdéseivel, a hyloziostaké, előbb a mindenségnek a szimultán praeexistáló, adott harmóniák útján való megmagyarázásához, vagyis a kvalitatív konstanciák alaptételeihez („minden víz“, „tűz“ stb.; Goethe szavával: „Anschauen des Verschiedenen als identisch“ vagy „das aktive¹⁶⁾ Verbinden des Getrennten zur Iden-

¹³⁾ Kant und Goethe, 4. kiad. 5 k. II.

¹⁴⁾ V. ö. Simmel, Goethe, 171 k.

¹⁵⁾ Briefwechsel zw. Schiller und Goethe, stb., ed. Spemann I, 17. l. (1794. aug. 23.-i levél).

¹⁶⁾ Ehhez a Goethére is jellemző vonáshoz v. ö. Simmel, Goethe 136 k.

titát“), így jutott el minden a görögségben rejlő szimpatikus erő teljes kihasználásával és ezt feltételezve, de mégsem úgy, hogy azért itten az időmomentumnak, tehát a fejlődés- és okkeresésnek látszólagos felfüggesztése egyoldalúan kritikátlan idealizmust vagy kivált tudománytalan misztikát jelentett volna. A gondolkozó tevékenység teljesen arányos megfeszítésével már egy Parmenidesnek, Anaxagorasnak stb. sikerült az ösztönösen érzett és szimpatikusan azonosított világ irracionális magyarázatát megfelelő fokig intellektuálissá tenni; amint erre részletesen „Homerus Comparatus IV“ c. dolgozatom újabb addendáiban lesz alkalmam rámutatni (Egy. Phil. Közl. 1932, 9. f.). Goethe tehát — aki többször hivatkozik a „rég-i ón iskolára“ — kitűnő ráérzéssel nevezgette magát hylozoistának és több lehetett véletlen találkozásnál, hogy az a „rég-i misztikus“, akinek szavával a „Zahme Xenien“-ben olyan jellemzően fejezte ki monizmusát, a görög Plotinos volt,¹⁷⁾ egyik késő, de Goethe korában legnépszerűbb váriálója a jellegzetes görög közfelfogásnak az ember és a világ egységéről, illetőleg az objektív létnek és a szubjektum létének egységbe-tartozásáról; Plotinos, akinek tana Platontól,^{17a)} Empedoklesen¹⁸⁾ és Parmenidesen keresztül, egyenesen visszamegy a hylozoista kezdetekre.¹⁹⁾ És természetesen a megélés lényegi, meg a gondolkodás formai összetevőinek ugyanilyenfajta összeműködése ugyanúgy ismétlődött meg a filozófián kívül a görög szellemiség mindenfajta (vallási, szociális, irodalmi, művészeti stb.) megnyilatko-

¹⁷⁾ I, VI, 9 M: οὐ γὰρ ἄν πάποτε εἶδεν ὀφθαλμοῦς ἥλιον ἠλιοειδῆς μὴ γεγεννημένος, οὐδὲ τὸ καλὸν ἄν ἴδοι φυχὴ μὴ καλῆ γενομένη.

^{17a)} Polit. VI, 19: οὐκ ἔστιν ἥλιος ἢ ὄψις οὔτε αὐτὴ οὔτε ἐν ᾧ ἐγγίγνεται, ὁ δὲ καλοῦμεν ὄμμα — Ἄλλ' ἠλιοειδέστατον γε οἶμαι τῶν περὶ τὰς αἰσθήσεως ὀργάνων. Platon gondolatának lassú elmódosulásához l. J. Stenzel, Der Begriff der Erleuchtung bei Platon, Die Antike 1926, 247. l. A minden valóság rokonságát hirdető tétel (v. ö. Menon 81 d) jellegzetes görögségéről u. o. 248. l.

¹⁸⁾ Γαίη μὲν γὰρ γαίαν ὀνόπαμεν, ὕδατι δ' ὕδωρ, αἰθέρι δ' αἰθέρα διόν, αἰτὰρ περὶ πῶρ αἰθέλων, στοιρῆν δε στοιρῆν νεῖκος δέ τε νεῖκει λυγρῶ.

¹⁹⁾ Ezen a tényen semmit sem változtat, természetesen, ha Goethe inkább latin fordításból ismerte Plotinost, sőt ha csakugyan emlékezett volna a Manilius általa már 1780-ban idézett versére is: „Qui coelum possit nisi coeli nomine nosse Et reperire deum, nisi qui pars ipse deorum est“ (v. ö. H. Düntzer, Goethe-Jahrb. III, 327 k.; Weniger, i. h. 238; K. Bapp, i. h. 34a stb.).

zásában is. Sőt, mintha a gyakorlat mellett, különösen Platon zseniális játékából (a Menon-ban), egyenesen egy ilyen értelmű közgörög elméleti rendszernek a körvonalai is áttetszenének. Egy rendszernek, amely szerint minden tudásnak (ismeretnek) alapja szükségképen csak az intuitív úton megélt eleven „hit“, a *δόξα* (Goethe frazeológiája szerint talán „Gefühl“) lehet, amennyiben ez, ha igaz (*ἀληθής δόξα*), nyilván apriori „tudás“ is, de hogy forma szerint a mindenki igazi ösmeretévé válhasson, még a gondolatoknak minél szorosabb kötelékeivel is be kell fogatnia, mert különben (Platon szava szerint) mint valami „daidalosi műalkotás“, elszökne. (Menon, főleg 80 e kk., 97 b—98 c stb.) Ugyanúgy, ahogy Goethe mondja: „Was in schwankender Erscheinung schwebt, Befestiget mit dauernden Gedanken“ (v. ö. lent 41. j. is).

Végül amint Goethe kétségkívül csak a költői eksztasis-képességnek és a (politikai, kritikai, természettudományos, filológiai stb.) tudásnak valami speciális egyensúlyozottságával lett igazán a nagy Goethévé, úgy mutathatunk ki egy hasonló súlygyent minden elfogadott görög szellemi produktumnak hasonlóképen elengedhetetlen előfeltételeül: mindenfajta görög világszemléletet addig a pontig kellett a lehetőleg maximális tudás józanságának jegecesítenie, ameddig ez élménynek még épen megmaradhatott. Homeros oeuvreje nyilván annak köszönte páratlan népszerűségét, hogy ennél a gigantikus költőnél, az a tökéletes „tudás“ is harmonikus résszé vált az élményeknek költőileg teljesértékű kifejeződéseiben, amely őt a retorikában, ökonomiában, orvostudományban, genealogiában, historiában stb. is népe legfőbb tekintélyévé tette. S így jellemez *minden* görög műfajt, minden kifejezett életformát mindig bizonyos „epiko-racionalis“ megjelenés, amely ruhazza, de úgy, hogy életvoltát nem támadja meg.

Még világosabbá s meglepőbbé válik ez a különös megégyezés, ha az általános görög *ember*-felfogást is felvázoljuk Goethéé mellé; ami annál könnyebb lesz, mert a görögség számára ugyancsak az „irodalmi“ volt a legjellemzőbb életforma és a költő katexochen „az“ ember. Itt is tehát beérhetjük majd a *költőt* tevő legfőbb vonásoknak ellenőrzésével.

Sehol és soha azonban nem volt annyira valóság az a — Goethe-féle — elmélet, amely az alkotó embert csak rész

gyanánt tekintette „a dolgok természetes egységé”-ben; sehol és soha olyan félreérthetetlen világossággal, mint ennél a különben teljes emberi készültséggel gondolkozni és vágyó kíváncsisággal reflektálni is tudó népnél, a görögöknél, nem juthatott az a gondolat sem kifejeződésre, hogy a költő (ember) — csak a hangszórója (szócsöve) egy benne folyó természetfeletti történésnek. A görög reflexio ezt a termékeny és pregnans életmomentumot a Muzsa néven személyesítette és istenítette; ez beszélt a költőből (v. ö. Odys. XXII, 347; VIII, 481), amikor — Pindaros szava szerint mint *ἴδιος ἐν κοινῇ σταλείς* — igyekezett a Mindenki-ben szintén visszhangzó élet- és lélekhelyzeteket szuggesztív módon kifejezni; és ugyanezt a processust próbálta Platon a tűzből kivágódó láng képzeletével — *οἶον ἀπὸ πυρὸς πηδῆσαντος ἐξαφθῆν ἥως* VII. lev. 341 c H. — szemléltetni. A görög szellemi alkotások, valóban, mindig teljesen az életszféra termékei és járulékaik voltak és a költemények pl. mindig annyira „alkalmiaknak” születhettek, amennyire Goethe is követelte, jóllehet neki már kora magas civilizációja nem engedte igazában valósítani. Az aeol hősdalt az Ilias-előtti aoidos mindig a kialakult formakincsből rögtönözve énekelte az ad hoc adódott aktuális témáról és lényegében még a rhapsodos ünnepi előadása sem volt más, mint „agon” — „szabad alakításokkal”; a kardal-dráma az alakosok kultikus rögtönzéseiből nőtt; népies elbeszélések alkották a *ιστορίη* alapját (még Herodotos is recitálta történelmi művét) s az utcán, beszélgetések közben, született a filozófia. Minden kizárólag előadásban élt, szorosán hozzáfűzve alkalmához. Bár régen tudtak írni, a görögök az „irodalmat” csakúgy nem „írták” le, mint a zenét nem kottázták, nem rögzítették a choreographiát és később még a valóban írott irodalom is, sokáig járt az iratlan-alkalminak a ruhájába beöltöztetve. Aminthogy az egész görög poiesist (és így közvetve a görög embert általában) ugyanúgy még egy másik, feltűnő körülmény is ugyanilyen mértékben hivatott ugyancsak a természetes életegység alkalmi részeként igazolni. A tény nevezetesen, hogy mintegy Alexander koráig, a költő nem válogathatta és nem váltogathatta a műfaját, csak egy hangon, csak a maga természetes „műfajában” beszélhetett. A görög irodalmi common-sense — másszóval — épúgy tagadta minden csinált „stilus”

jogosultságát, amint Goethe számára nem volt külön „stilus“, illetve ez a fogalom nem jelentett többet és mást, mint a dolgok öslényegének egyéniség szerint váltakozó megfogás-módját.

Így a kezdetleges görög viszonyok máris váratlanul mély gyökereit árulták el annak a sokszor kifejezett visszautasításnak, amelyben Goethe a külső körülményekhez igazodó, alkalom szerint orientált „hivatásos“ költőket ill. költeményeiket, (vagyis általában a mindenre mindig egyformán kész embereket ill. szellemi produktumaikat) ismételten részesítette. S nemkülönben fogják ugyanennek a görögségnek irodalom-előtti irodalmi viszonyai annak a különben még feltűnőbb goethei álláspontnak jogosságát is, először azonosságukkal igazolni, azután eredeti elsődlegességükkel aláfesteni, amely következetesen csak másodrangú jelentőséget engedélyezett a költészetben felhasznált gondolati nyers anyagnak: a költő (ember) tudásának. Maga épen a Goethe jólismert önjellemzése: „Kollektivwesen, das den Namen Goethe trägt“, (annak a megoldáselképzelésnek az alapján, amelyet ő akkortájt a Homeroskérdésben igaznak tartott,) félreérthetetlen módon viszi vissza a germán óriást Homerosra, mint a görögség köz-kincseinek névadó összefoglalójára.²⁰⁾ Ő idézi maga eszünkbe az ősi-görög „szellemi kommunizmus“, a személytelen közköltészet viszonyait, azt az egész irodalmi gyakorlatot, amely annyiszor tulajdonította nem a költőnek, hanem annak a „mindenki“ birtokát, aki épen előadta, rendezte vagy játszotta; a gyakorlatot, melyben a névtelenség, a kövült fordulatok és toposok, a különbség hiány aoidos és rhapsodos közt stb., mind mintha csak a Goethe „kollektiv szerénységének“ akarna az előképe lenni s az ő szavaihoz adná meg a valóságos megvoltságnak a szankcióját: „Im Grunde sind wir alle kollektive Wesen, wir mögen uns stellen, wie wir wollen. Denn wie wenig es haben und sind wir, das wir im reinsten Sinne unser Eigentum nennen“ (Ecker-

²⁰⁾ Egy ilyen kollektivizmusnak látszólag ellenmond Goethe sokszor szóvátett aszocializmusa; de csak látszólag. Alapjában az ellenmondásnak ugyanaz a megfejtése, mint a piacon élő görög — individuumok különös paradoxonáé. A „Naturgabe“ és a „Naturgeschehen“ külön centrumokat jelent külön étellel, de ezek a centrumok érthetően nem lehetnek más, mint a köz kifejeződései és exponensei.

mann). Ugyanekkor azonban ugyanez a görög ókor elevenből alapozza meg azt a kiegészítő Goethe-tételt is, amely — Goethénél sokszor feltűnően — az újnak lehetetlen vagy legalább igen ritka voltát ismételte. Megalapozza és igazolja, amennyiben a szinte kizárólag mythosokat feldolgozó görög kardal, dráma, epika stb. nyíltan feladják, sőt programmszerűen ki is zárják az újszerűségek és meglepetések hajhászásának a lehetőségét. Goethe tehát csak a görög uzust kodifikálta, amikor *nem* az („elvben“ legalább) már sokszor feltaláltnak feltalálását tűzte ki a követendő céljának. Amint hasonlóképen: már a Kr. e. V. sz.-ban Choirilos, a „Muzsák szolgája“ ugyan úgy látta, hogy minden témát elírtak előtte, illetve hogy az „újatmondást“ (*nem* a gondolatok,) egyedül az egyéni akarás másfélelése (nála a korbéli tárgyat feldolgozó eposznak a *trouvail-a*), képes biztosítani, — ahogy az agg Goethe tette a hangsúlyt, (a mindenki potenciálisán adott tudásával szemben,) egyedül a bennünk élő természeti adottságnak differenciájára: a Wollen, Geschick und Beharrlichkeit-féle tényezőkre (Eckermann, 1832).

Amennyiben — mindamellet, — a természetszerű kifejeződés a vele futó gondolati munka nélkül épűgy nem adja ki az emberi mikrokozmoszt, mint fordítva, — a két komponensnek természetesen mindig együtt kell majd és pedig egy határozott aránykulcsra működni. S ez a kulcs is szükségképen olyan volt a görög élet gyakorlatában, amilyenek azt Goethe u. n. racionális intuitionizmusa a szerinte való költő (= igazi ember) számára előírta. A görögségnek legelfogadhatóbb és így rá kétségkívűl legjellemzőbb arányról minden elméleti ráeszmélésnél és tudatos megfogalmazásnál — nyilván — világosabban vall, hogy a régi Görögországban épen az objektív nagyeposz, karlira és -dráma, az ión *ιστορίη* és filozófia kerültek messze fölébe, egyfelől a szubjektív (aeol) hősdaloknak, népszerűen csak-érzelmi lírának vagy eksztatikus mimusnak, másfelől ugyanűgy a túlracionális annalesek, száraz szakmunkák és hasonlók kísérleteinek. Itt is tehát az lehetett csak a kívánatos ötvözet, amelyik úgy tudta a legtermékenyebb elragadtatást a legjózanabb *σοφία*-val egyesíteni, hogy mindenféle harmoniabontás, minden eksztatikus vagy racionalisztikus túllépés apriori ki legyen zárva. Itt is az volt csak az ideális „bölcseég“, ame-

lyik a középuton állt egyfelől a misztikus elragadtatás, másfelől a józan logikusság közt; amint már Schiller híres (1794. aug. 23.-i) levele is épen ezt: az „intuitiver Geist“ és a „spekulativer Geist“ zseniális, „auf halbem Wege“ való találkozását ismerte fel Goethe titkának.

III. A görögség és Goethe fejlődésének állomásai.

„Danke, dass die Gunst der Musen
Unvergängliches verheisst:
Den Gehalt in deinem Busen
Und die Form in deinem Geist.“

Úgy tűnhetik, Goethe nyitját megleltük az általános görög világ- és emberfelfogással való egyezésében. Eszerint, a „Gesetz nach dem *er* angetreten“ ugyanaz volna, amelyik a görögség általános emberi és speciális költészeti produktivitását is determinálta: egy a közgöröghöz hasonlító lelki alkat, amelyet „sämtliche Eigenschaften gleichmäßig“ jellemeznek.

Több körülmény szól, valóban e mellett.

Talán az sem egészen külsőséges véletlen, hogy az Iphigenia, a Faust II. jelentős része, a költő fejlődésében töredékesen is nagyfontosságú Prometheus, Nausikaa, Elpenor, Pandora és főleg az Achilleis (Scherer szerint egyik legszebb dolga) a görög életből vették tárgyukat; hogy klasszikus tartalmúak és formájúak az Alexis und Dora, Der neue Pausias, Euphrosyne, Amyntas c. ismert elegiák, a Die Braut von Korinth ballada; nem is beszélve a számtalan abbamaradt tervről, vagy olyan kísérletekről, mint a zsenialisan bár túlzottan pindarosi „Halbunsinn“ (ahogy Goethe mondta): a „Wanderers Sturmlied“; az Alkmanra emlékeztető „Wanderers Nachtlied“, stb.: Goethe valóban benne élt a görög szellem és kifejezés világában. Egész oeuvre-jének arányain és színezetén kívül is ezt igazolja állandó és aktív érdeklődése az ókor minden dolga, kérdése iránt, mint irodalom,²¹⁾ orphizmus, művészetek,²²⁾ filologia;²³⁾ ezt philhellenizmusa, melynek az újgörög-epirota hős-

²¹⁾ Homerosról és az eposzról részletesebben l. lent.

²²⁾ V. ö. Bapp, Goethes archäologische Arbeiten, i. h. 61—77. l.

²³⁾ A tudományos ókori kutatás is sokszor gyarapodott — természetesen — a költő révén; erről v. ö. E. Maass, Goethe und die Antike 1912,

dal-fordításait is köszönjük; és ezt öregségének (már-már) hellenomániája, amely metafizikája egyes fogalmait csak görög megjelölésekkel érezte kimerítve (Daimon, Tyche, Eros, Ananke, Elpis és Kairos, úgyszintén mint alkalmi költeményeinek az „istensége“) és amelyik végül különös előszeretettel mozgósította épen az antik mythosoknak kevésbé ismert, alsó garnitúráját is (Faust II.).²⁴⁾ Közismertek csakugyan számtalanszor variált elogiумai a görög élet egyedülálló értékéről,²⁵⁾ ismételt kijelentései, hogy a maga legsajátosabb élet- és gondolatformáját maradék nélkül kizárólag a göröggel tudta azonosítani: Goethe nyilván csak az ókor szemléletében érezte át egész emberi mivoltát²⁶⁾ és ezzel szemben minden másfajta világnézést, mint kevésbé teljeset, sőt tőle idegent, visszautasított; feltűnően gyakran az északgermánt,²⁷⁾ különös élességgel a sémi szemlélmódokat, stb.²⁸⁾ Végül abban is csak az — öntudatlanság mélyéig lenyúló — tudatosság látszik újra Goethe görög-voltát bizonyítani, ahogy elméletben feltűnő makacssággal erősz-

---

XVII. f. 604—640. I. és K. Bapp, i. h.; a Homeros-kérdésben való szerepéhez I. Lücke, G. und Homer, Nordhausen, 1884, 22 kk. (Jhb. Iffeld); G. Finsler, Homer in der Neuzeit, 1912, 466 kk.; Maass, 84 főleg 88 kk.; Bapp, 88 kk.

²⁴⁾ V. ö. Gundolf, Goethe, 19, 677, 768 kk. 783. I. stb.

²⁵⁾ Pl.: „Unter allen Völkerschaften haben die Griechen den Traum des Lebens am schönsten geträumt“. Vagy (a Kunst und Altertum 1818 konkluzió:) „Jeder sei auf seine Art ein Grieche, aber er sei 's“.

²⁶⁾ „ . . . dem Altertum gegenüber, gewinnen wir die Empfindung, als ob wir erst eigentlich zu Menschen wurden“. (W. Humboldthoz 1804, jul. 30.) Vagy (költői formában:) „Allein sobald ich mündig bin, — Es sind 's die Griechen“; stb.

²⁷⁾ Pl.: „Ich habe an der Homerischen wie an der Nibelungischen Tafel geschmaust, mir aber für meine Person nichts gemässer gefunden, als die breite und tiefe, immer lebendige Natur, die Werke der griechischen Dichter und Bildner. Ich für meine Person bin in dem Falle, daß mich das Anschauen des Altertums in jeder seiner Reste in den Zustand versetzt, worin ich fühle ein Mensch zu sein“ (v. ö. fent): Knebelhez, 1814. nov. 9. (Briefw. II, 159).

²⁸⁾ „Beim erneuten Studium Homers empfinde ich erst ganz, welches unnenbare Unheil der jüdische Prass uns zugefügt hat. Hätten wir die Sodomitereien und ägyptisch-babylonische Grillen nie kennen gelernt und wäre Homer unsere Bibel geblieben, welch eine ganz andere Gestalt würde die Menschheit dadurch gewonnen haben“: H. A. Böttiger-hez 1795, Böttiger: Litterarische Zustände u. Zeitgenossen, 1838, I, 49.

kolta állandóan Homeros jellemző „formáját“, azaz magát-azonosítását az eposzköltő habitussal; vagy ahogy a gyakorlatban szinte összes alkotásainak csodálatoskép épen a tipikusan görög harmóniát sikerült igenelniök. Az a buzgó törekvés t. i., amellyel Goethe az eposz törvényeit Homerosból levezetve tudatosítani iparkodott, valóban több volt absztrakt theoretizálásnál: a keresés neki a saját belső formájának fogalmi tisztázását és szabályok szerint való rendezését jelentette;²⁹⁾ az eposz, mint „die gegenständliche Gattung“; Homeros,³⁰⁾ mint ennek legigazibb termőfaja, — ez a jellegzetesen „görög“, racionális ihletettség, — ez volt Goethe lelkének is célja és valódi iránya. S ugyanígy a valósításban: kivéve egyedül az (eredeti) Faust feltűnően „északi“ belső koncepcióját, Goethe minden számbajövő alkotását is önkénytelenül a görög arány hozta létre és a görög harmónia szabályozta. De a Faust is csak *lényege* szerint tekinthető kivételnek, csak amennyire Goethe-Faustnak lehetetlen volt, annak ellenére kilépnie magából, hogy a maga megállás és gondolkozás nélkül, egyensúlyvesztetten ragadtatott hőst, kimutathatóan, mindig barbárnak nézte. *Formái* megjelenésében a tragédia már világos nyomait hordja, hogy a költője mindent, amit csak ésszel és akarattal lehetett, megtett ennek a malgré lui, de elengedhetetlen görögtelenségnek a megenyhítésére és — egy nagyszerű művészi fogással sikerült is, valóban, az egocentrikus individuumot, Faustot (a II. részben) az antikvitás etikus-szociális humanizmusának a szellemében juttatni el fejlődése csúcsára. Ez a kietlenül „nordisch“, a végső harmóniát Faust jellegzetes lényege miatt kizáró rohanás, végülis Helenának, a Görög Szépségnek elnyerése által olyan tökéletesen oldódhatik bele egy görögösen harmonikus pillanatba, hogy a hős már mondhatná a „Verweile noch“-t; mondhatná anélkül, hogy Faust következtlen lenne magához; anélkül, hogy a Mefiszto-szerződés — egy elsülyedő álmvilágra vonatkozhatnék. Ennyiben tehát itt és így is, csak a Goethe utólérhetetlen görög arányérzéke győzött, amelynek varázsától most már nem szabadul Faust; az eltűnő Helena ru-

²⁹⁾ V. ö. Gundolf, i. h., 464. l.

³⁰⁾ Közismert, hogy kora ifjúságától, amikor — kivált görögül is! — „liturgikus lekciónként“ olvasgatta a „szent Homeros“ („Künstlers Morgenlied“) élete végéig, az „Altwater“ maradt a „mintája és breviáriuma“.

hája és fátyla kezében maradt s ez, a továbbiakban, némi belső ellenmondással teszi majd meg őt nagy humánus tettek végrehajtójává és az emberek millióinak jóltevőjévé. Az ellenmondás a Goethe belsejéből jött, amelyik északiasan megállástalannak, de egy görögösen pasztikus nyugalom álmokképevel ébredt a világra;³¹⁾ ám ép ezért is lett a Faust a legjellemzőbb életművé s a leghívebb tükörképe Goethének; s ezért lett a Goethe görögségének is, épen ilyen látszólagos kivételként leg-súlyosabb igazolása.

Mindezzel szemben mégis -apriori valószínűtlen, hogy az igazi tudományosságot egy nép, meg egy költőegyéniség alkotának, illetve az alkat szerint megfelelő kifejeződéseknek és felfogásnyilvánulásoknak ilyenféle összehasonlítása az exakt módszer igényei fokáig kielégíthetné. Az, amit „alkat“-nak hívunk, maga már eleve bizonytalan általánosítás; a „nép“ és „individuum“ fogalmak — heterogen voltukról nem is beszélve — szintén túlságosan elfolyó kvantitások és a görög nép különkép is határozatlan absztrakció, míg Goethe egyéni esetében egyenesen kiszámíthatatlanul nagy jelentősége volt a szokatlanul átfogó fejlődésképeségnek, kivételes sokoldalúságnak (költő, filozófus, ember) stb. Az összehasonlítás tehát eleve csak igen általános érvennyel birhatna; hát még hogy — au comble! — fontos tárgyi jelentőségű ellenvetések is lehetségesek. Már pedig Goethe nemcsak Homerost és Sophoklest, hanem Shakespearet, a bibliát és Molièret is ugyanilyen elsőrangú „világirodalmi“ értékeként tekintette s ugyanúgy tanult is belőlök; kortársai közül őszintén lelkesedett Byronért, Scottért, Manzoniért; esetenként tüntetően hódolt a latin (római-francia) vagy — legalább élete bizonyos szakaszaiban — az ind (Sakuntala), perzsa (Hafiz), sőt a szerb népköltészeti szellemnek is; végül voltak hónapjai s évei, amikor a maga egyéniségének determinálásában mindenfajta irodalmi hatás jelentőségénél többre értékelte, sőt *egyedül* Spinozza olvasásának vagy természettudományos studiumainak koncedált igazi szerepet. Kérdés tehát: akkor, amikor mélyebb „görög“ gyökereket véltünk benne felfedezni, nem becsültünk-e túl olyan kiragadott idézeteket, amelyeknek Goethénél mindig nagyon könnyű az ellenidézeteit is megelni?

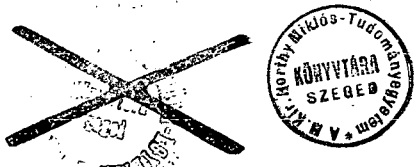
³¹⁾ V. ö. Simmel, Goethe 1917, 81. l.

A veszedelem annál közelebb fekszik, minthogy Goethe is, természetesen, mint minden nagyság előtte vagy utána, a korából nőtt ki, ez a kor pedig a neohumanizmus, Winckelmann és Herder kora volt, amely általában is felolvadt a — régi és új — görögségnek csodálatában. Lehet tehát, hogy (bár nagyságának megfelelően az átlagnál ezen a ponton is tisztábban látott és szerencsésebb csengésű szavakat talált,) alapjában mégis pusztán kora mondókáját ismételte és görögsége a lényegét illetően csupán árnyalatokban volt a konkrétobb, mint Schilleré vagy Herderé és igazabb mint Winckelmanné. Lehet, hogy ez a fogalom: „görög“ neki sem jelentett sokkal többet, mint a szép és jó (kalokagathon) kanonját, tehát az erők harmonikus összeműködésének *korabeli* ideálját. Erre vall, mindenesetre, hogy ott is megtalálja, ahol épen a körülményekhez képest meg lehetett találnia: olasz földön. Itália t. i. Goethenél 1786 körül csak azt a szerepet tölthette be, amelyet máskor egy legjobbkor jövő könyv. Úgy találta meg és használta, amint a zsenik a kellő olvasmányt mindig annál biztosabban szokták a kellő pillanatokban megtalálni és felhasználni, minél inkább *az* teszi épen a zsenit, hogy ilyenkor a legcsekélyebb indítékba is bele tudja nézni, amit abból a belseje követel kiolvasni: Itália — szóval — könnyen *igy* nyújthatta Goethének az antikvitásideált, a görög művészet forrásának megpillantását, Homeros titkát³²⁾ és az „igazi“ Odysseia felfedezését: csak mint ürügy és alkalom egy odavitt és régen kikíváncozó tartalom projekciójára.³³⁾ A tartalmat viszont nemcsak a kor klasszicizáló ízlése rontotta meg apriori, amely miatt Goethe is Aischylos helyett Sophoklest (és Euripidest) látta az igazában „görög“ nagyságnak:³⁴⁾ akkoriban, vagyis a jelentősebb ásatások és felfedezé-

³²⁾ „ist mir wie eine Decke von den Augen gefallen“ (1787. máj. 17, Nápoly).

³³⁾ Ezt a költő maga is érezte és többször ki is fejezte, pl. 1788 márciusában így: „In Rom habe ich mich selbst zuerst gefunden, ich bin zuerst übereinstimmend mit mir selbst glücklich und vernünftig geworden“.

³⁴⁾ Ellenére — mindenesetre — kitűnő ösztönének, mert a Prometheus-t Aischylos inspirálta és ennek Agamemnon-át — legalább is Humboldt-hoz 1816. szept. 1.-én írt levelében — (helyesebben) a „Kunstwerk aller Kunstwerke“ névvel aposztrofálja („in ihm stecke, wie in jedem guten Gedichte, die ganze Poesie“).

sek *előtt*, Goethe göröglátó vágyait a felnézett Itália általában is csak hellenisztikus szoborkópiákkal szolgálhatta ki és ehhez képest őt is, Winckelmannt is, megtévesztette. Sokan és sokszor vádolták Goethét valóban (így pl. Fr. Leo és mások), hogy csak olcsó dicsfénybe vonta az ókort a romantika eljövendő egyoldalúságainak útját egyengetve. És ennek a vádnak igazolásaként — tagadhatatlanul — nem csak ifjúkora egynémely kongó sablonját lehet felsorakoztatni, amilyen pl. az 1771.-i, Shakespeare-napi megnyilatkozás,³⁵⁾ stb. Tény az is, hogy amit Schiller az Iphigeniáról állapított meg („erstaunlich modern, und — ungriechisch“), többé-kevésbé Goethe minden jólsikerült témafeldolgozására ráillik, talán az egy Achilleis kivételével. Egyszóval tehát feltehető, hogy az élt jelen és önmaga sokkal fontosabb volt Goethének, semhogy nála az igazi görög néppel való igazán mély összefüggést, illetve ennek a népnek a valódi ismeretét is feltehetnők.

Hiba volna mégis ezeknek az ellenvetéseknek a jelentőségét túlbecsülni.

Nincsen ugyan jogunk — természetesen — olyan, valóban tudománytalan fogalmakat és heterogén mennyiségeket, mint görögség és Goethe habitusa, a tudományos exaktság igényével azonosítani. Mihelyt mégis, a feltett hasonlóságot nem fogalmi azonosságra kívánnók érteni, csupán Goethe alkatának (többé-kevésbé öntudatlan) görögszerűségére, úgy ahogy pl. a Politeia lát a makro- és a mikroorganizmusok között „hasonlóságot“, — *ezt* a határt és értelmet, tehát csak-illusztráló szándékunkat, valóban már nem érinthetné, hogy ekkor vagy akkor miket is mondott a magában és századában eltévedt költő, mennyire jól vagy rosszul ismerte a görögséget, stb. Annyit, hogy Goethe érzése, gondolkozása, cselekvése, — függetlenül a külső graecizálástól vagy ennek hiányától, — „olyan volt, mint egy görögé“ (ahogy ő mondta Rafaelről), pontosabban a normál-görögé és így a görögség összeségeé is, *ennyit* kétsé-

³⁵⁾ „Ich kann mich nicht erklären, was das heisst — mondta a görög szellemre vonatkozólag — aber ich fühl's und berufe mich der Kürze halber auf Hömer und Sophokles und Theokrit (!), die haben's mich fühlen gelehrt“.

gek nélkül állíthatunk, de sőt annál cáfolhatatlanabb, minél öntudatlanabbul produkált bizonyítékokkal is igazolhatunk.

Ilyennek tekintjük — elsősorban — azt a köztudatba is átment körülményt, hogy Goethének (többek közt) épen a legnemzetibb művét, a Hermann und Dorotheát, kell *egyszerre* abszolút németnek és minél láthatatlanabb okokból, annál mélyebben és annál kétségbevonhatatlanabbul, igazi és elragadó görögségűnek is éreznünk.

Ilyennek tekintjük, — amire Simmel mutatott, — hogy Goethe és a klasszikus görögök alakteremtését, szemben például Schiller, sőt jórészt Shakespeare alakjaival, — egy közös vonás jellemzi, „daß man auf ihre Namen ein Weltbild taufen kann“: a görög dráma (eposz) hőse úgy jelent a maga sorsán és feladatán *túl* mindig egyszersmind egy bizonyos cselekvés- és szenvedés-módot, általános sorsot és elviselést, tehát valami útmutatást is a világ megértésére, illetőleg megélésére, ahogy az érett Goethe alakjaihoz szintén feltűnően tapad ugyancsak egy „Hauch von Theoretischem, von einer Geistigkeit jenseits des naturhaften Seins“, ami az illető alakot egyik jelentős gyújtópontjává avatja a végtelen élettotalitásnak, esetünkben a kein-Ende-Goethének.³⁶⁾ Ez a máshol hiányzó, jellegzetes tendencia azonban nyilván csak azoknak a lelki habitusoknak a rokonváltából eredhet, amelyekben épen megmutatkozik; tehát *tanusítani* is tudja rokonságukat.

És tekintsük — végül és not least — a magunk részéről ugyanilyen (— a hasonló öntudatlanság folytán nemkevésbé cáfolhatatlan —) tanuságtételnek azt az elhanyagoltabb, de époly fontos ténytet is, hogy Goethe — amint igazolni akarjuk, — feltűnően és pontosan az (eleven egységnek tekintett) görög irodalom fejlődési étappe-jait csinálta végig; leszámítva természetesen a kiindulás szükségszerű másféleségét.

Goethe zsengei korában mindenesetre csak erős eltolódásokkal jelentkezett az a valódi, belső forma, a göröggel közös racioális irracionalizmus, amelyet ő később Homeroson keresztül állandóan a magáé gyanánt hajsolt és vallott. De ezt könnyen megmagyarázhatjuk. A XVIII.

³⁶⁾ Simmel, Goethe, 156 kk. E sajátosság mély összefüggéséről Goethe filozófiájának azzal a vonásával, hogy benne az „Anderssein“ adja meg az egyén értékét (v. ö. fenti), l. u. o. folytatólag 160 kk.

század gyermeke egy nagymúltú kulturfolyamat örökét vette át; a kor fiai — ahogy George mondta — már nem fiai, unokái voltak Gaianak; Goethe sem születhetett mindjárt klasszikus görögnek, előbb modern németté kellett lennie, ahogy ezt a helyzeti nehézséget (éppúgy mint a tényt, hogy apriori *akart* göröggé lenni,) lényegileg már Schiller híres levele (vagy ahogy ő is írja, majdnem értekezése) helyesen meglátta és — minden-
 esetre, kissé racionalisan — appreciálta is.³⁷⁾ Ahhoz, hogy magához elérjen, a veletermett zsenialitásnak érthetően a burkot kellett áttörnie, amelyet születéskor Shakespeare, a Sturm und Drang, Herder és még a múlt vagy a kor ezer tényezője képzett köréje. Ez azonban legrosszabb esetben is csak annyit jelent, hogy Goethe és a görögség szellemi fejlődésfokozatai nem vághatnak majd egészen a műfajok rendjéig menően egybe. Különben feltevésiünket nemkevésbé frappánsan erősítheti meg: (1.) Hogy itt is, ott is, élesen három, egymásnak pontosan megfelelő étappe határolódik el és pedig nemcsak az ilyen fejlődésekben természetes öntudatlansággal, hanem sokszor egyenesen még a tudatosság irányával *szemben* is. (Goethe pl. az igazi Homeroszt nem látva és Sophoklest dicsérve, tehát vallott elmélete ellen haladt az igazi Homeros és Aischylos útján, stb.). (2.) Hogy e periódusok mindkét részen *szervesen* vannak összefűzve: A következő mindig már az előzőben jelen volt, de viszont ez a harmadikból sem esik ki egészen. (Pl. a „görög arány“ aranykorában ugyanúgy találkoznak még eksztatikus-dithyrambikus, ahogy már egyensúlyvesztetten tudóskodó hangok is jelentkeznek; másfelől Goethe írt fénykorában is olyan színházi beszédek, személyekhez címzett költeményeket, sőt forradalmi drámákat, melyekben burjánzik a költőietlen szó-szólás és még aggkora szikkadó talajából is — viszont — gazdagon fakadtak az ő híres „akut pubertásai“-nak gyönyörű öszikéi stb.). (3.) Hogy — a két előbbi, az öntudatlansági és szerveségi vonást, következetesen igazolva: — mind a két fejlődéssorban az egyes fejlődési fokok pontosan megfelelnek, helyeseb-

³⁷⁾ „da Sie *ein Deutscher geboren* sind, da *Ihr griechischer Geist* in diese *nordische Schöpfung* geworfen wurde, so blieb Ihnen keine andere Wahl, als entweder selbst zum nordischen Künstler zu werden, oder Ihrer Imagination das, was ihr die Wirklichkeit vorenthielt, durch Nachhilfe der Denkkraft zu ersetzen, und so gleichsam von *innen* heraus und auf einem rationalen Wege ein *Griechenland* zu *gebären*. In derjenigen Lebens Epoche, wo die Seele sich aus der äussern Welt ihre innere bildet, von mangelhaften Gestalten umringt, hatten Sie schon eine wilde und nordische Natur in sich aufgenommen, als Ihr siegendes, *seinem Material überlegenes Genie diesen Mangel von innen entdeckte*, und von aussen her, *durch die Bekanntschaft mit der griechischen Natur davon vergewissert wurde*. Jetzt mussten Sie die alte, Ihrer Einbildungskraft schon aufgedrungene *schlechtere Natur* nach dem besseren Muster, das Ihr bildender Geist sich erschuf, *korrigieren*“ stb. (i. h. 16. 1.).

ben kiegészítő részeit alkotják a velök mindenben egyirányú *generális* (nemirodalmi) fejlődéstendenciáknak is. (Ezt a görögségnek életéről talán nem is szükséges már bizonyítani; de Goethéről is jól tudjuk, hogy egész élete milyen párhuzamosan fejlődött az íróttal és hogyan őrizte meg mindig szerelmeiben is például, a költészetének legállandóbb elemével — a racionális ekstazissal — azonos, állandó életvonása gyanánt, a „maga-őrző odaadás“ jellegzetes vonását.)

Első korszakában tehát *Goethe* — nagyáltalánosságban természetesen — a pogány megélés elfogulatlanságával, semmitől sem gátolt és szabályozott érzelmi dýnamikával, mint a titán Prometheus rohamozta meg a világot. Ez a Prometheus-jelszó és a Prometheus, Götz, Werther, Urfaust stb. periodusa. A „Természet“ Goethe egész életében mintegy jogforrása volt a metafizikájának, de a fogalom tartalma mindig változott: a költő fejlődésének ebben a szakában körülbelül az Én alkotó szabadságát jelentette. Zsenijét démoni erő ragadta (Egmont); a lelki élmény közvetlenül ment át szavakba és ezek a szavak — ehhez képest — merészen újítók, képesek, ritmikusak és első-sorban melódikusak igyekeztek lenni. Amit mondott, — tettét ért. Kifejezetten is uralkodó csillagzatának vallotta a dithyrambikus Pindarost, a karcselekedetek költőjét, az ő irracionális kifejeződéseit utánozta. E fejlődésállomás értelme és tartalma volt (Gundolf szerint): „lyrischer (értsd: „életszerű“) Durchbruch des unmittelbaren Lebens zur Sprache, dargestellt im Stoff seines Ich“. — Ugyanígy a *görög irodalom*³⁸⁾ történetének első korszakában is (zárul kb. a 475. évvel Kr. e.): a költészet egészében nem volt több és más, mint az aeol, ión, dór törzsi szellem tiszta vagy elegyített, de mindig erősen biológiai fontosságú kifejeződése, dromenon az életszférában. Szerző és írás (olvasás) fontossága eltörpült az élő előadásé, az ünnepi cselekedeté (agon) mellett, amit még elengedhetetlenül kísérték a később (Aristoteles, Poet. 26 szerint) már meghaladott és lenézett testmozdulatok. Ez a fok — beleszámítva a történeti relativitást — pontosan megfelelt Goethe titán-fokának, de sőt azt is könnyen megértjük, ha a költő mint reflektáló ember ezt az azonosságot nem a görög periodus vezéralakján, Home-

³⁸⁾ A következőkhöz is v. ö. Világirodalmi Lexikon, Studium, II. köt. 1932, 782 kk. az „Ó (Görög) irodalom“ c. vázlatban.

roson tudatosította, hanem Pindarósrá esküdt. Természetes t. i., hogy a korába-született Goethenek csak a fiatalos felforrások lefutása után sikerülhetett a maga lelkében folyó erjedés igazi („epikus“) alapvonására eszmélnie és hogy azt a korszerű nézést sem küzdhette le egészen, amelynek Homeros — nyilván az eposz tárgyias nyugalma és lovagi tónusa folytán is — inkább volt az a *καλὸς καὶ ἀγαθὸς* norma-görög, amelynek őt az akkori (az attikai klasszicitás színeivel átfestett) humanitásgondolat önkénytelenül meghamisította. Goethe tehát, amikor magát ebben a korszakában az ugyancsak kereső és kibukkanó fajtájú görögnek a típusával egybenézte, *szükségkép* érezett inkább abban a Pindarosban a rokonára, akinek a temperamentumából-nőtt műfaja, a dór karköltemény (mint differenciálatlan „varázscselekedet“,)³⁹⁾ feltűnőbben tolta azt az előtérbe, ami őt akkor a maga és mások *tudása* szerint is determinálta.

A második periodus *Goethe* számára kezdődik: a külvilág jelentőségének felismerésével, amit Weimarnak köszönt és az ezt — szabadságvágya irányában — egyensúlyozni törekvő itáliai út tervével, amely neki önmagát hozta; tetőződik Schillerrel. „Du hast getollt zu deiner Zeit mit wilden, Dämonisch genialen Scharen. Dann sachte schlossest du von Jahr zu Jahren Dich näher an die Weisen, Göttlich Milden“ (: első sorban a nagy, a harmónikus görög kanonhoz). Goethe pontosan látta, hogy új periodusa következik; ráeszmélés az eddig öntudatlanoknak hagyott ideálokra, számolás a maga erejével s az idegen példákkal, tisztázás, hogy mennyit szabad érezni és mennyit kell tudni. Ez az Iphigenia, Tasso, Wilhelm Meisters Lehrjahre, Hermann und Dorothea stb. és ez a Faust éréseinek a korszaka. A „Természet“-jelszó is érzékenyen és észrevétlenül igazodott a megtett lépéshez: mindinkább annak a szabályozó erőnek a chiffre-jévé vált, amelybe az „Én“ is, mint „a művelődéstől determinált Természet“, beletartozik. Ehhez képest lettek — a neohumanisztikusan látott — Homeros⁴⁰⁾ és főleg Sophokles is az

³⁹⁾ V. ö. I. E. Harrison, Themis 1912, kül. 202 kk.; F. Dornseiff, Pindars Stil, 1921, 4 kk. és Literarische Verwendungen des Beispiels, Vorträge d. Bibl. Warburg, IV, 210 kk. stb.

⁴⁰⁾ A görög költőnek összehasonlíthatatlan nagysága kétségkívül eleve és öntudatlanul is, lehetetlenné tette Goethe számára az igazi Ho-

ideáljai, vagyis olyan költők, akiknek legjobban sikerült, amit most tűzött ki céljának: a legszerencsésebb élmények és szemléletek lényegét a legmagasabb törvényszerűség és tudás formájába beolvasztani; költők, akiknek nyelve is, mint a Goethéé ebben a periodusában, a tartalom és a ruha legtökéletesebb harmóniájának jelentette a megvalósulását. „Jede Bildung ist ein Gefängnis, — der sich Bildende, darin Eingesperrete, stösst sich selbst, aber das Resultat ist eine wirklich gewonnene Freiheit“: így látta Goethe 1819-ben ennek a küzdelmes tanuláskorszaknak a haladás szempontjából való jelentőségét. A fejlődés további menete szempontjából való hátrányára Simmel mutat plasztikusan e „Bildung” kettős értékének felfedésével: az a Goethe, aki tanulva, kutatva, teremtve magát formálta, „formálta” is magát szükségkép; kiformálta a szubjektumát „objektív alakulattá” és ez ezentúl, mint különéletű, formát öltött tartalma, már szemben is állt vagy legalább *állhatott* vele. — Ugyanígy — fejlődésének ugyancsak második periodusában (kb. 475—300 közt) — a *görög irodalmi* életnek is ez volt valóban a jelentősége visszafelé s a veszedelme előre nézve. Itt is úgy történt, hogy a hős-, kar- és gúnydalban eddig túltengő életelem egyszerre a háttérbe higgadt, sőt — a ritmust is tagadva (helyesebben csak feloldva) — olyan feltűnő végletekig elgondolatiásodott, mint a próza most felkapott műfaja (Herodotos). Athen és az újiónok *minden* produktumát szintén csak az jellemzi, hogy még eleven eksztazisban termettek, de már a tudás felöltöztette őket a legszorosabban feszülő gondolati díszbe. A „filozófia” mellett, mint legtipikusabb teljesítmény, talán legjobban az attikai dráma mutatja, hogy az eleven ösz-

meros megpillantását. Ez a nyomasztó érzés oldódott nála később a legkomolyabb riválistól való szabadulás fellélekzésébe és kötötte egyidőre legalább a személy szerint is tekintélynek tisztelt Wolf Frigyes Agost diavatos tanítása mellé, amely neki mentegetni látszott a komoly „leszámolás” halogatását (v. ö. fent 45²³). Annál nagyobb érdeme tehát Goethe mindennél erősebb intuíciójának és egységkereső életfilozófiájának (v. ö. Simmel, Goethe, 71 kk.), hogy mégis, a legnagyobb ingadozásban sem tévesztette soha szem elől az alkotó egyéniség fontosságát („akár Homeros, akár utolsó redaktor, az emberiség sokat tartozik neki”) és még a lytikus járványnak évadján is épen mint unitáriust, úgy üdvözölte (1821. jan. 13.) az — általa személyes elfogultságból mindenestre túlbecsült — Schubart-ot, mint egy új „örvendetés korszellem”-nek a képviselőjét.

tönt gondozni, sőt olykor már foltozni is kezdí az öntudat, az intellektus. Aischylos tragédiája nem nőtt ki még egészen a kardalból s kissé beletartozik az első korszakba; de Sophokles, Euripides már igenis: egyformának mutatják — és megmutatják egyformán — az ész meg a szív munkáját s Aristophanes komédiái itt-ott még az eredeti, szabad játékot; rendesen az attikai, u. n. ó-komédia középútját; máskor már a „menandrosi“ kiszámítottságot is képviselik, stb. Athenben szóval egyszerre élt még a költészet és fenyegetett már a veszedelem, (amint Goethénél is láttuk), hogy ez lassanként majd a pusztá („politikai“) létel kifejeződési formájává válva (mint Goethénél pl. a Lehrjahre-ban), a maga szabályává lesz és a gondolatba-halás folyamata megindul.

S ez épen a harmadik fok, valóban. *Goethe* jól érezte és ismételten váriálta: „unsere Taten — hemmen unsres Lebens Gang“; „Beim ersten sind wir frei, beim zweiten sind wir Knechte“; „Auf der höchsten Stufe gibt es keine Freiheit“, stb. Költészetének testén az élet egykor vérátjárta kérge, fokozatosan és kényszerűen, mindig jobban gondolati páncél lett s végül már a pálya inkább agytól vitt a szívhez, semmint fordítva. Mindenesetre: ez a kivételes életforrás nem száradhatott ki egyszerre és fenéig. A *Wahlverwandtschaften* és a *Dichtung und Wahrheit* első könyveinek állomásán még csak az tűnik fel, hogy költőjük az eddig reá jellemző harmóniának felbillentése árán is, a törvényszerűségeket szereti a homloktérbe állítani. De innen csak *egy* lépés volt, hogy a gondolat átvegye az apadó alkotóerő szerepét és az oktatás, a tan, sőt a logika szükségletté nőjön (második stádium). *Goethe* a *Dichtung und Wahrheit* élére jellemzően tette a Menanderből vett jeligét (Monost. 422): *ὁ μὴ δαρείς ἄνθρωπος οὐ παιδεύεται*; ekkoriban — lassan és észrevétlenül — a „Természet“ makacsúl tartott szó-jegyét is újra máskép, a legszigorúbb személytelen szükségesség értelmében kezdte használni. Előadásmódjában már nemcsak a képek fogyása és a reflektált ellenőrzések számának a növekedése, de sokkal súlyosabb szimptomák is jelentkeznek. *Goethe* mindig pedánsabb és absztraktabb, kategórikusabb és szentenciózusabb lett; mindig jobban telve „ad lectores“ tanulságokkal: fogalmi világosságában, ceremóniás merev méltóságában legjobban már-már valami divatos, nagy, görög ré-

torra emlékeztetett. Ekkoriban Pindaros és Homeros örökébe Plutarchos és görög anekdotagyűjtemények (klassische Walpurgisnacht!) léptek. „Alter ist stufenweises Zurücktreten aus der Erscheinung“ — így mondta ezt egyszer. Valóban, a Wanderjahre oder *die Entsagenden* (!), rengeteg értekezése, glosszált irodalmi könyvvezetése, Shakespeare mint filológiai probléma és hasonló közismert tények, pontosan már ezt az életből, az alkotásból visszavonult „öreg“ Goethét, az all-egorizmust jelentik: „abgeleitete Erlebnisse im Stoff einer Bildungswelt“ (Gundolf). Csak mert épen „Goethe“, azaz kivételes életérök birtokosa volt, — ebben az előrehaladott „Vergegenständlichung“-ban is voltak még Goethének, mindenesetre, hatalmas és a régi életbuggyanások illuzióit visszahozó megújulásai; voltak — ahogy ő mondta a nagy emberek sajátjának — gyönyörűen ismétlődő pubertásai: a Pandora, a Westöstlicher Divan és a Faust II. részének számos pontja sokszor lep meg ifjúságával. — S a *görög irodalom* hosszú élettörténetének a harmadik periodusában is (Kr. e. 300—Kr. u. 529 közt) csodálatosan, megint mindezek a tünetek olyan részletekig menő, frappáns pontossággal ismétlődnek meg, hogy a pusztá utalás is elég már. Itt is, valóban, szemléletesen tetszik meg az átmenet, melyet elburkolás, művészi szavakba-öltöztetés, technikai bűvészkedés jellemez (1. alperiódus); és itt is — az ugyancsak hosszújاراتú élettempótól hasonlóan lehetővé téve — tovább tágul ez a rés, míg a szó már nem eszköze, sőt nem is raffinált fátyola az életlényeg lüktetésének, hanem mint formajáték, tudás, ügyesség dolga, öncéllá, sőt kultusszá is lett (2. alperiódus). Az u. n. atticizmus mozgalma számára minden Platonnál, összes életgyökereivel többet ér egy síma nyelven, folyékonyan, szépen beszélő szofista; Alexandria költői-lexikonokból tanulnak, sőt lexikonokat írnak; és így tovább. A hellenizmus, mint az öreg Goethe, a „praeceptor mundi“-t játszta. Végül talán mindennél inkább kizárólag a két eset lényegbeli azonosságával magyarázható, tehát mindennél meggyőzőbb „találkozás“ mégis az lesz épen, hogy a nagy, haldoklásra ítélt görög népléleknek is ugyanúgy megvoltak a rejtélyesen megújuló, késő „pubertásai“, mint Goethének. A legvígasztalanabb aszály közepéből is kinőtt még az erotikus epigramma, a mimus, Theokritos pásztoridilljeinek gyönyörű virága, sőt — még ké-

sőbbben — Lukianos vagy az ismeretlen eredetű s nagyjövőű „regény“ is, stb. Ez velejárt épen a kérdéses alkattal.

Ennyiben is tehát talán sikerült új oldalról igazolnunk a Goethe alkati görögségére vonatkozó feltevésünket. Egészében és a fejlődés egyes fázisaiban egyaránt: Goethe a zsenialisan emocionális teremtésnek a fokától, át a magát művelő tudatosodáson és föl egészen a maga erőit józan számítással felhasználó kulturfilozófusig — „in einer lebendigen Entwicklung, die von der dämonischen Subjektivität seiner Jugend zu der nicht weniger dämonischen Objektivität seines Alters führte“ (Simmel), — pontosan és részletekbe menően ugyanazon a pályán futotta ki a maga alakulását, amint a görög kollektivitásnak eleven egységként tekinthető irodalma haladt a szabad teremtés boldog ifjúságától; a történetivé érésnek és öneszmélésnek „attikai“ periodusán át, le egészen a gondolati oldal (verbalizmus) merev és gyilkos eluralkodásáig.⁴¹⁾ Így azonban, minden kétséget kizáróan, a nagy és a kis organizmust okvetlenül hasonló erőtenyezőknek is, tehát a biológiai és intellektualis ösz-

⁴¹⁾ Természetes, hogy — ha helyes ez az elképzelésünk az egész görög irodalom fejlődéséről, — azonosnak kell lennie egy, olyan görög író egyéni fejlődésével is, akinek ehhez épen módot adtak: jellegzetes nemzeti alkata, reprezentatív tehetsége, a kellő idő megfelelő hosszúsága. És ilyen „normál-görög“ író nem egy élt is, valóban. A fentmaradt művek gazdagsága és az előrehaladt kritikai munkálatok szerint; Platon főleg, nyilván ilyen volt. Feltűnő világnézeti egyezéseken túl már C. Ritter, Platon II, 1923, 850 k. helyesen figyelmeztetett arra is, hogy az öreg Goethe viszonya régebbi irataihoz pontosan ugyanaz, mint az öreg Platoné ifjúsága alkotásaihoz (a Protagoras vagy a Symposion úgy aránylik a Phileboshoz vagy a Nomoi-hoz, mint a Werther vagy a Götz a Wanderjahre-hez, vagy mint az ifjú Goethe levelei az öregéihez) és ez a párhuzamosság annál fontosabb, minél öntudatlanabb és szándéktalanabb volt, természetesen; Goethe Platont különben is csak fejlődési harcának eldőlése (1793) után ismerte meg és már erősen a saját, szemüveggé merevedett szemével látta. Mégis: részben az egyes dialogusok időbeli rendjének vitás volta, részben Platonnak, az embernek tisztázatlan felfogása miatt, ezt a személyes párhuzamot jobbnak láttuk egy külön dolgozat számára tartani fenn, amely épen Platon ilyen, tipikusan görög alkatának kimutatásával törekszik majd a platon-i ismeretelmélet jelen felfogásai közt levő ellentéteket és vitás kérdéseket eloszlatni. Ez a kimutatás aztán — természetesen — újra fogja egyszerismind a mi generális „görög“ fejlődéselképzelésünk jogosultságát is igazolhatni.

szetevők hasonló ötvözeti arányának kellett meghatároznia: Goethének az a készsége, hogy nem esett sem a szubjektivitás, sem az objektivitás egyoldalúságába, hanem egész életének minden megnyilatkozásában legyőzte ezt az antinomiát, alapjában nem volt több, mint a „görög arálynak“ titka és így egész fejlődése sem lehetett más, mint az általános görög (szellemi) fejlődésnek egy individuum határai között való, különösen szerencsés megismétlődése. S ha a görög rokonságot Goethe néha tagadhatatlan tudatossággal *csinálta* is, — a hasonló adottságnak tényén azért ez sem változtat: kívülről befelé is csak azt fejleszthetjük igazán szerves részünkké, ami bennünk jól élő volt készítve.

IV. Tanulságok.

Anfangs ist es ein Punkt, der leise zum Kreise sich öffnet,
Aber wachsend umfasst dieser am Ende die Welt.

Hebbel: Goethes Biographie.

Megpróbáljuk, végül, néhány szóval rámutatni ennek a különös „megismétlődésnek“ a következményeire. Előbb a megismételt görögségnek szempontjából; azután az ismétlő szellemóriás (germán) faji alkatára tekintettel; végül általában a kultúrnépek ismétlési törekvéseivel vonatkozásban.

Goethe azzal, hogy mint a történeti élet folyamán ismert, legnagyobb kaliberű és teljesítő képességű ember, épen a speciális, görög tipust igenelte, kétségkívül a megfelelő maximumig fokozta fel ennek értékét. Újabb, súlyos tartalmat adott a közhelynek, hogy a görög antikvitás, pontosabban a görög ötvözet, minden egyéb (ind, egyiptomi, sémi, perzsa stb.) típusnál inkább és minden (nemcsak irodalmi) irányban, a legmegingathatatlanabb és legnélkülözhetetlenebb alapját szolgáltatta a modern kulturánknak. Különösen erősítheti — kivált — Goethe ezen színvállásának a jelentőségét, hogy önkénytelenül is olyan momentumokra világíthat rá, amelyeknek egyezése nem hagy kétséget, hogy a Nyugat legjelentősebb fáklyahordozóinak nagyságát általában szintén ugyanennek, a bennük talán jobban burkolt, „görög arány“-nak kellett meg-

szereznie. Hegel, Bergson, Croce pl., nyilván Empedokles, Herakleitos, sőt Platon-féle filozófusok; Darwin, Newton, Poincaré, de Dilthey, Trölsch és mások is, Poseidonios, sőt Hippokrates-fajta — azaz idealista szabadságot dogmatikus velleitásokkal kifejező — tudósok, stb. Nem is lehet kétséges: a mi emberideálunk haladását és céljait minden más attitudenél tökéletesebben csak annak a görögségnek racionális idealizmusa biztosíthatta, amely a történeti élet folyamán mindenfajta szellemi (vallásos, költői, tudományos stb.) megnyilatkozásban, mindig viszonylag legtökéletesebben és legeredményesebben tudta a szimpatikus életérzés és a gondolatosság egyaránt maximális adagait összegyeztetni. Állítsuk csak szembe a görög típus hordozóit, illetve ezeknek a kulturánkat alakító jelentőségét, bizonyos másféle — pl. római (latin) alkatú — szellemi nagyságokkal illetőleg jelentőségükkel; azonnal nyilvánvaló lesz, hogy Homeros, Shakespeare — és hozzátehetjük Tolsztoj, Arany stb. — mellett egy Calderon, sőt Dante — és hozzátehetjük Corneille stb. — az európai általános kultúra szempontjából hasonlíthatatlanul kevesebbet, bizonyos fokig igazán csak exotikumot jelenthettek; — úgy amint ezt Goethe érezte. Így a görögségnek küldetése mindennél világosabbá lett.

De Goethe így igazolt görögsége nem lehetett ellenmondásban azzal a nemkevésbé igazolt ténnyel sem, hogy ő egy „zentraldeutsches Gesamtwesen“, ő volt a „größte Einheit, worin deutscher Geist sich verkörpert hat“ (Gundolf). „Ihr schöner Beruf ist, ein Zeitgenosse und Bürger zweier Dichterwelten zu sein“ — írta már Schiller 1798. május 18.-i levelében. Ezért tekinthetjük ennek a görögségnek második, Goethére, helyesebben Goethe németiségére visszaható fontos következménye gyanánt azt a bizonyosságot, hogy a (goethei) német „belső forma“ szükségképi szerkezete szerint alkalmas volt ennek az u. n. „görög“ arálynak a (viszonylag) tökéletes megközelítésére. A bizonyosságot, hogy a reflexív eksztázis vagy az eleven gondolkozás kiváltságos adománya, illetve ennek valóságai költészetben, zenében, filozófiában, rendszerépítésben stb., általában nemcsak a görögöt, de a germán népet is karakterizálják. Goethe azért követelte olyan sokszor és hévvel a görög irodalom tudását és tanulását, mint a modern ember számára a tartást és az önmagában való meglegedést kizárólag biztosító

feltételt,⁴²⁾ mert ezzel valójában magát és a német ideált is hajszolta. Mindenesetre: a hylozoista világlátás jelszava már Goethe előtt németté volt fogadva: „Wär nicht das Auge sonnenhaft, Wie hätt' es wohl zu sehen Kraft?“;⁴³⁾ és nem véletlenül próbálta mindig a német irodalom és tudomány — különösen Goethe (és Wagner) után számtalanszor — ennek a két népnek a (lelki) rokonságát igazolni és bizonyítani.⁴⁴⁾ Amennyire tehát a görög irányvevés — nem utolsó sorban épen Goethe által is — kulturánk fővonalának irányaként igazolódhatott, annyira avatja ez az irány a maga részéről azzá Goethét, aminek Bielschowsky ismert tétele hirdeti: „ein potenziertes Abbild der Menschheit“, (miután itten Európában az indogermán típus tökéletességi ideálját aligha tudnók élesen az emberiség célkitűzésétől elválasztani).

Végül nekünk is ma, amikor megint és nem először erősen éreznünk kell nemcsak a régebben meghaladott pozitívizmusnak, de az újabban diszkreditált másik végletnek: az életidealizmusnak a hiúságát is, nekünk is ma különösen értékes és örvendetes tanulságot jelent annak a bebizonyosodása, hogy a jót, a legjobbat egyedül a kivételesen szerencsés görög alkattól lehet ellesnünk, amelynél maradandóbb és értékesebb produktumokat a történeti élet folyamán semmi, — akár az ész, akár az intuíció irányában eltolt, egyoldalúbb — ötvözet nem tudott létrehozni. Az a tény, hogy épen Goethe is csak egyike volt eme híres görög arány legjellegzetesebb képviselőinek, sürgeti, hogy ennek titkát minden áron meg kell tanulnunk. S ehhez Goethe maga nemcsak azzal jó ime segítségünkre, hogy mint

⁴²⁾ Jub.-Ausg. 28, 149. v. ö. 38, 278 is.

⁴³⁾ Hempel-nél II³, 369. l.

⁴⁴⁾ Ezt a rokonságot, természetesen, nem szabad (mint Cohen teszi többek közt) olyan külsőleges-véletlen átvételekre visszavezetni, mintha pl. Kant a Platon-féle theoretikus filozófia és etika folytatásával kötötte volna a németséget a görögséghez stb. Az sem egészen szabatos, ha Goethét G. Hermann „spiritum Graiae tenuem Camenae *Germanis monstrator*“-nak aposztrofálja. Kant, Goethe és a többiek a görögökéhez hasonló, racionálisan ösztönös megnyilatkozásokra, lényegileg öntudatlanul, a velök született alkat (ötvözet, temperamentum) szerint voltak — egyik a filozófiában, másik a költészetben, harmadik a tudományban — determinálva. V. ö. amit E. Hoffmann, *Die Sprache und die archaische Logik* 1925, 63 k. ír Kant öntudatlan platonizmusáról. Másfelől amit fent a Hermann und Dorothea-ról mondunk.

„modern“ ember, hozzánk közelebb állva, egyszerre enged könnyebb bepillantást magunkba és a keresett alkatba. Goethe, mint plasztikusan illusztráló eset, bátorító praecedens, mintapéldát is jelent, hogy lehet, illetőleg hogyan lehet magunkat tudatos belátással kívülről befelé formálni, sőt át is formálni.*)

*) Abban az időközben, amely e vázlat felolvasása és megjelenése közt lefolyt, egy rendkívül szellemes és sokban élesen látó, de egészében teljesen ötletszerű és igaztalan cikk jelent meg a Társadalomtudomány 1932, 2. sz. 167 köv. lapjain. Goethe — „mesterségesen keletkezett“ — nagyságát épen görögségén keresztül támadta meg a cikkíró, aki szerint ez csak annyi, mint „egy óvatos Nietzsche“ hunyorítása „át hosszú keresztény századokon a rokon vagy rokonnak vélt erkölcs felé“; Goethe csak „gyűjti a valóságot és kuporgat“, holott a görögök „valóságban éltek és gazdagok“ voltak, stb. Ezzel a felfogással szemben minket csak közös tárgyunk készítet tárgyilagosan rámutatni, mennyire hiájával van a történeti látásnak és az irodalmi mértéknek egy olyan kísérlet, amely egyszerűen rossz erkölcsök jó címét és a mondandó hiányának takaróját, tehát szükségkép „képtelen elszántságot, mániákus önbizalmat s példátlan világirodalmi sznobizmust“ lát a Goethe „újmódi görögség“-ében (178. l.)

Az előzők — mintha csak ennek a felfogásnak cáfolatára íródtak volna — épen azt bizonyították, amely Goethének már eleve görög alkattal kellett születnie és ezért lehetett a német „nemzeti szellemet“ — csakugyan — „összegező“ Hermann und Dorothea egyszersmind a leggörögöb alkotása is. S ehhez képest bizonyították azt is már, hogy a Wilhelm Meister, Wahlverwandschaften, Faust (II ?) „kegyelmes dialektiká“-ja, sőt a „weimari alkony“ „fényesen leplezett“ hanyatlása is — függetlenül minden rokon- vagy ellenszenvtől — épen nem „sinylenek“ egy felvett és csak-célzatosan erőszakolt görögséget, ellenkezőleg: a régi és egyigazi „görög“-ségnek voltak természetes fejlődési velejárói s közvetve épen Goethe endogen görögségének igazolói is, természetesen. Ebben mindenkinek egyet kell értenie, aki nem jelszavakból, hanem komoly studiummal tanulta olyanoknak látni a görögöket, aminők valóban voltak: őszinte hevű, de nagyon tudnivaló megelőknek, akiknél a hév és kifejezés között — strukturájuk szerint — állt, mint „módosító közeg“, az „elmélet“ (v. ö. fent 39 kk.), úgy hogy sohasem lehettek modernül „spöntánok“; aki (szóval) pontosan olyanoknak tudja őket látni, ahogy szerzőnk írta le (a 174. lapon) épen — *Goethe* „lappangó szellemi elefantiázis“-át (178. l.). — „A büszke mondat, melybe egész életerőnket összeszedtük“ — fájdalom (?) — általában sokkal kevésbé jellemezte az igazán görögöt, mint épen azok a „terjengős művek“, amelyek (bizonyos értelemben mindenesetre) „lekszikont ettek“,

Ezt a dolgozatot Goethe halálának századik fordulója napján, ez év március 22.-én mutattam be a Budapesti Philologiai Társaságban. Akkor sok részletet kellett mellőznöm, míg a jelen forma az ünnepi alkalomhoz szabott helyeknek az átírását követelte meg. A kétcélú és kétfajta feldolgozás lehet, nyomot is hagyott, legkönnyebben az amúgyis sok töprengést okozó idézőmódnak apró következtelenségeiben. Elvben mindenestre: kerülni akartam a közismert, az összefüggésben nem döntő vagy egy-egy, az idézett helyen is már idézett passzusnak hosszadalmas és fontoskodó hivatkozását; de — a szükség, illetőleg körülmények szerint — címmel vagy évvel vagy lapszámmal, mégis mindig tájékoztattam ottan, ahol ezt véleményem szerint a különösebben ritka vagy különösebben fontos idézetek egy ilyenfajta kísérletnek kötelességévé tették.

Hálával tartozom Schmidt Henrik e. i. rektor úrnak és az Acta szerkesztőinek, akik példátlan készséggel tették szerény kísérletem megjelenését lehetségessé; és tartozom azoknak a kedves barátaimnak — főleg Pukánszky Bélának és T.-Trostler Józsefnek —, akik első eligazodásomat egy nekem idegenebb területen tanácsaikkal megkönnyítették. Az irodalmat — természetesen — nem próbáltam kimeríteni.

Budapest-Szeged, 1932. június havában.

M. K.

GOETHE

ein Zeitgenosse und Bürger zweier Dichterwelten.

Die vorangehende Skizze sucht der geheimnisvollen inneren Gestalt Goethes durch den Erweis dessen zu nahen, wie und was er, als Mensch und Dichter, aus der Unendlichkeit des Ganzen, d. i. seiner Wirkung auf ihn, herausgegriffen und reflektiert hatte. Auf eine Weise also, welche ungefähr von Goethe selbst im Vorwort zu „Dichtung und Wahrheit“, für den „Biographen“ postuliert erscheint. Demnach mussten zunächst die Hauptzüge seiner Welt- und Menschenauffassung festgestellt werden, um hieraus dann Folgerungen auf diese spezifische Konstitution zu ziehn.*)

Nicht ohne Bedeutung durfte es aber für Art und Weise seiner spiegelnden Seele gewesen sein, wenn ihm Welt und Mensch immer erschienen sind: bedingt und auch zu begreifen natürlich — einerseits — durch aprioristische Antizipation, d. i. durch etwas unbekanntes Gesetzliches in uns, dem immer etwas unbekanntes Gesetzliches in dem Objekt entspricht; anderseits — unleugbar — auch durch etwas zahlenhaft und gedanklich Erkennbares, indem als Teil und Weg des Welt- und Menschenwesens auch Gedanklichkeit zum sympathetischen Gefühl (Ahnungen, Wollungen und Rührungen) hinzuzutreten hat („Vernunft sei überall zugegen, wo Leben sich des Lebens freut“); schliesslich aber auch durch eine *bestimmte* Verhältniszahl dieser beiden Komponenten, welche neben einem womöglich unmittelbarsten und sinnlichsten Erleben auch den spezifischsten und vernünftigsten Gedanken Platz einräumt, so dass Poesie und Wissen fruchtbar ineinander ruhen. Offenbar nämlich

---

*) Die einzelnen Belege führen wir im ungarischen Texte zum grösseren Teil sowieso deutsch an; sie mussten hier nicht unbedingt wiederholt werden.

legt ein solches, für poetische und wissenschaftliche Gebärdungen G.-s in gleichem Masse charakteristische In- und Zueinander von Erleben und Verstehen, Intuition und Logik, von einem markanten Zuge intellektualistischer Sinnlichkeit oder anschaulicher Rationalistik Zeugnis ab; von einem Zuge, welcher zwar zum innigsten Wesen des deutschen Wundermenschen gehörend, kaum sonst in der modernen Welt christlich-naturwissenschaftlicher Dualität, höchstens in vorchristlichen Gebärdungen, so namentlich in dem generell betrachteten Griechentum etwa, seinesgleichen hat.

Allerdings bedeutet Griechentum in diesem Zusammenhange kaum mehr als eine ziemlich unbestimmte und dehnbare Abstraktion. Ausserdem sind ein Volk und ein Individuum logisch inkommensurable Grössen, d. h. eine „griechische Gestalt“ mitten im Deutschtum des XVIII-ten Jahrhunderts neugeboren, scheint eine romantische Vorstellung zu sein. Immerhin dürfen wir eine durch bestimmbare Gebärdungsschemen bezugte Geisteslegierung doch mit gutem Rechte als die (katexochen) „griechische“ bezeichnen, sobald die Namengebung, selbstverständlich, garnichts mehr als eine auf ganz bestimmte Art lebensfähige und wirksame, geistige Legierung (mehr-weniger willkürlich, wie immer,) bezeichnen will, ja namentlich das Vorkommen dieses Wertes ausserhalb des „griechischen“ Kreises garnicht auszuschliessen denkt. Und sobald sich diese Legierung — deutlich — nicht bloss in einzelnen, typischen Individuen dieses Volkes, sondern im Ganzen auch in der heute abgeschlossenen Gesamtentwicklung griechischen Geisteslebens überhaupt, zu erkennen geben mag.

Nun aber steht es ausser Zweifel, dass namentlich im alten Griechenland sämtliche geistige Schöpfungen auf jene Weise bedingt und entstanden sind, welche schon durch Schiller als für den Bürger der deutschen *und griechischen* Welt charakteristisch bezeichnet worden war; auf die Weise „Gefühle durch Gesetze zu berichtigen“. So u. a. jene — auch von Goethe selbstverständlich immer mit Sympathie gerühmte — hylozoistische Welterklärung; so die bezeichnendsten poetischen Äusserungen, deren epico-rationalistischer Richtung („Homer“) auch der deutsche Dichter immer zielbewusst folgte; so die Fachwissenschaften, welche da, — wie bei Goethe — nie völlig

von der Lebenssphäre getrennt erscheinen — usw.; wobei auch die Verhältnisziffer immer noch dieselbe war: auch für den Griechen mussten die Gesetze immer die Freiheit, das Ästhetische walten lassen, d. h. (mit Schillers Worten über Goethe) intuitiver und spekulativer Geist sich genau auf dem halben Weg treffen. Demnach sollte aber natürlich auch die determinierende geistige Legierung selbst im Wesen wieder nur dieselbe gewesen sein, d. h. eine — mit eigentümlicher, paradoxer Spannweite — sachlich anschauliche oder objektiv phantasievolle. Wie diese Übereinstimmung der griechischen mit der inneren Gestalt Goethes tatsächlich auffallend auch durch bezeichnendste Übereinstimmungen in der Wertauffassung bestätigt werden mag. Dadurch u. A., dass in beiden Fällen immer sowohl auch die *σοφία* in die Dichtung hineingehört, als auch aus der Wissenschaft die Dichtung nie grundsätzlich verbannt erscheint, d. h. Dichten und Wissen keine voneinander getrennte Gebiete bilden. Dadurch, dass von beiden Seiten immer gelegentlich entstandene Geistesschöpfungen, gewissermassen ohne gewollten und gemachten „Stil“, ja ohne selbst das Genos der Sichäusserung freiwillig wählen zu können, geliefert bzw. gefordert werden, welche einen Lebensteil bilden, Dichter von Beruf aber getadelt bzw. unmöglich sind. Dadurch, dass das Individuum, mit seinem *φρονέειν πᾶσι ξυρόν*, nach der Überzeugung beider Teile, nie durch dieses Denken, nur durch Wollen, Geschick und Beharrlichkeit eine persönlich auszeichnende Bedeutung erlangen kann, da eben gedankliches Besitzen allerdings eine *conditio sine qua non*, Neues zu erfinden aber, eben deshalb, apriori äusserst schwierig ist; usw.

Für die Wesensgleichheit Goethes mit dem Griechentum sprechen allenfalls auch: seine griechischen Themen und Farben, vielmehr aber noch die Gliederung wie Harmonie seines Oeuvres; ein aufrichtiges Interesse für Alles was mit Hellenentum, homerischem Geiste („gegenständlicher Gattung“) zusammenhing; zahllose, überschwengliche Lobsprüche auf alles Griechische, nebst einer lauten Verleugnung alles Semitischen und namentlich auch Nordischen, darunter gar die inkonsequente Brechung in der Richtung auf ethisch-sozialen Humanismus in seinem Lebenswerke, der Tragödie des nordischen Menschen

(Faust II.) usw. Aber auch *gegen* diese Wesensgleichheit scheint allerdings gewissermassen zu sprechen, dass bei Goethe ein jedes Zitat leicht durch ein fast gleichwertiges Gegenzitat aufgewogen werden mag: der Dichter huldigt gelegentlich mit ähnlichem Enthusiasmus auch englischen, französischen, italienischen Zeitgenossen, ja dem völlig andersgestalteten römischen, persischen, indischen Geiste usw.; dass die Töne seiner Hellenomanie vielfach als eine — allerdings führende — Stimme im grossen Choral des Neohumanismus u. zw. mit allen Zeitverirrungen und Gemeinplätzen, sich erweisen liessen; dass auch Italien darin, bzw. sein italienischer Aufenthalt, eine mehr als verdächtige Rolle gespielt hatte und nur als Anlass der Projektion einer mitgebracht falschen Vorstellung aufgefasst werden darf, ja — nach dem damaligen Stande seiner Funde und Ausgrabungen — Italien vielmehr die Vorstellungen weiter zu verfälschen mithelfen musste; dass seine sogenannten griechischen Themen — die Iphigenie voran und vielleicht bloss die Achilleis ausgenommen — alle, in Einem auch „erstaunlich modern und ungriechisch“ ausgefallen waren; usw.

Uns indessen erschien — unabhängig von solchem äusserlich-gelegentlichem Argumentieren pro und contra, wie auch von den unsichersten Äusserungen eines Dichters über seine eigene Kunst, — das Griechentum Goethes vielmehr, ja über jeden Zweifel, durch gewisse, je unwillkürlichere umso unwiderlegbarere Beweise gesichert zu sein, deren zwei schon feststanden. Dadurch (1) dass namentlich „Hermann und Dorothea“ zugleich das in erster Reihe nationale *und* griechische Werk Goethes ist, d. h. als solches anerkannt werden musste. Und dadurch (2) dass man — wie es Simmel zeigt — auf die Namen von Goethes Helden, genau so, wie auf die der Griechen, *nicht* aber eines Schillers z. B., ja selbst noch Shakespeares oft, „ein Weltbild taufen kann“. Zu diesen beiden, in ihrer Unbewusstheit überzeugenden Beweisen einer Strukturidentität bzw. Ähnlichkeit suchten wir aber desweiteren auch (3) noch jenen (u. W. zuerst) hinzuzufügen, dass Goethe unleugbar Schritt für Schritt die Entwicklungsetappen der als Einheit aufgefassten griechischen Literatur — hiebei natürlich auch die Entwicklung eines typischen, representativ-grossen und glücklich langlebigen Einzelgriechen, wie etwa Platon — durch- und mit-

gemacht hatte. Abgerechnet selbstverständlich, eine ganz kurze Zeit des Wegsuchens am Anfang, was durch seine Geburt als Deutscher des XVIII-ten Jahrhunderts, gerechtfertigt erscheint. Solcher Etappen hat es nämlich in der Entwicklung Goethes und der griechischen Nationalliteratur, — in engem Zusammenhang mit der Entwicklung ihres Lebens überhaupt, doch unabhängig von theoretischer Reflexion bzw. Bewusstheit über die eigenen Etappen, — dreie gegeben, welche auch bezeichnend, nur als organisch folgerichtige Entwicklungsspuren desselben Substrates (d. i. einer identischen Struktur) aufgefasst werden können.

In der *ersten* Periode Goethes — d. i. der „dämonischen“ des Prometheus, Götze, Werther, Urfaust usw. — herrschte eine dynamisch gestaltende Freiheit des Ich und wurde „Natur“ genannt. Die Erlebnisse gingen unmittelbar in gewagt-metaphorische, rhythmisch-melodische Worte über und als den Stern seines Himmels hatte er den dithyrambischen Dichter chorischer Dromena: Pindar angebetet. Mutatis mutandis entspricht aber Solches zweifelsohne genau der ersten Periode (etwa bis 475 v. Chr.) der griechischen Literaturgeschichte, mit ihren grossen Dichterverken als „biologischen“ Ausdrucksformen äolischen, ionischen und dorischen Stammlebens, welche ohne Bewegungen (Tanz, Gebärden usw.) undenkbar, immer auch in das Leben hineingehörten, d. i. „agonistisch“-gelegentlich vortragen wurden. Nur dass eben Homer, einer der typischsten Vertreter dieser „jugendlichen“ Schaffungsweise, — wegen der Unbekantheit seiner Prämissen, seines epischen Genos, und namentlich der über ihn zu jener Zeit herrschenden Vorurteile, — von Goethe nicht so leicht wie etwa Pindar, als sein Vorbild in dieser Periode anerkannt werden durfte, der auch seinem reflektierenden Wissen gemäss seinesgleichen war.

Die *zweite* Periode begann für Goethe bekanntlich mit der zunehmenden Bedeutung der Aussenwelt und kann von Weimar, Italien und Schiller nicht getrennt werden. Jetzt reflektiert er über seine bisher nur erlebten Ideale, rechnet mit eigener Kraft und fremdem Beispiel, sucht zu klären, wo Gefühl enden und Lernen beginnen soll, d. i. die Chiffre jener regelnden Kraft zu entziffern, in welche auch sein Ich, als selbst wohl „durch Bildung determinierte Natur“, hineingehört. Er schafft Iphigenie, Tasso, Wilhelm Meisters Lehrjahre, Hermann und Dorothea; sein Faust-Entwurf entfaltet sich. Demgemäss aber sieht er auch den (zeitgemäss erblickten) Homer und den Sophokles, d. h. jene Griechen als die Ideale an, denen seine momentane Zielsetzung — das Wesen tiefster Erlebnisse und Anschauungen in die Formen höchster Gesetzmässigkeit und gründlichsten Wissens zu giessen — am glücklichsten gelungen war. „Natur“ nennt er jetzt, wenn

Inhalt und Ausdruck sich harmonisch die Wage halten, wobei nur ganz von ferne und fast unbemerktlich die Gefahr zu drohen schien, dass ein durch Bildung geformtes Subjekt einst zum objektiven Gebilde werden und sogar sich selbst gegenüberstehen muss. Genau solches macht aber auch, sowohl die Bedeutung als die Gefahr der zweiten Periode (zwischen 475—300) jener griechischen Literatur aus, in welcher ebenfalls: das übermässige Lebenselement der urwüchsigen Helden-, Chor- und Spottlieder allmählich zurückgetreten war bzw. ausgeglichen wurde; der Rhythmus verleugnet, d. h. sogar in Prosarhythmus aufgelöst erschien, usw. So entstanden zwar noch sämtliche Dichterwerke dieser sogenannten athenischen Zeit in lebendiger Ekstase, doch ihre Erscheinung lässt schon eine sorgfältige Kleiderpracht hervortreten: Philosophie, ja mehr noch das attische Drama zeigen es am deutlichsten, wie jetzt die impulsiven Lebensäusserungen von dem kühlen Verstand in die Pflege genommen wurden. Sophokles und Euripides schaffen zugleich mit Herz und Vernunft, während Aristophanes vielfach noch z. T. in die vorangehende der dorischen Spiele, z. T. schon in die nachfolgende Periode des Menänder usw. hingehört. Allenfalls droht auch bereits in der Blütezeit attischer Dichtung, was kommen muss: das Regelwerden der freien Gestaltung, ja ihr Sterben an — Gedanklichkeit.

Tatsächlich, die *dritte* Periode beginnt für Goethe mit dem Empfinden seines Gebundenseins durch den „zweiten Schritt“ „auf der höchsten Stufe“. Die blutdurchkreuzte Rinde auf dem Körper seiner Dichtung wird langsam aber unaufhaltbar zu einer gedanklicher Panzerbekleidung; am Ende führte die Bahn schon eher vom Hirn zum Herzen, als umgekehrt. Nicht auf einmal, allerdings, und nicht von Grund aus versiegte diese reiche Lebensquelle; das Gleichgewicht durfte anfangs nur bis zum Grade umkippen, welcher etwa Gesetzmässigkeiten in den beleuchteten Vordergrund zu schieben pflegt (Wahlverwandtschaften, Anfang von Dichtung und Wahrheit: erstes Stadium). Von diesem Punkte an aber handelt es sich bloss um einen Schritt und schon gewann die Lehre, dann die Logik Oberhand (oft in Dichtung und Wahrheit: zweites Stadium). Natur hatte in dieser Zeit für Goethe wieder etwas anderes bedeutet, d. h. die strengste, unpersönliche Notwendigkeit. Schon ehemals nahm das anschaulich Bildhafte in seinem Schreiben ab, ja die reflektierte Kontrolle wuchs ganz unmerkbar; jetzt wird er immer noch pedanter und abstrakter, kategorischer und sententiöser, voll von Mahnungen und Belehrungen „ad lectores“. Täuschend erinnern seine Begrifflichkeit und zeremoniöse Pretension an einen griechischen Modesophisten, wie er — tatsächlich — jetzt für Plutarch schwärmt und Anekdotensammlungen auszubeuten sucht (klassische Walpurgisnacht). Abhandlungen, literarische Buchführung, philologische Interessen, Ordnungs- und Einordnungsliebe usw. sind die deutlichen Symptome, dass Goethe von Innen aus, folgerichtig durch seine angeborene Gestalt

und das zielbewusste Herausarbeiten der in ihr gegebenen Möglichkeiten, alt geworden ist. Nur als Träger von einer ganz ausserordentlich glücklichen Struktur vermochte er mittels seiner sich wiederholenden Pubertäten, hie und da immer noch Meisterstücke, wie in der Jugend — so Pandora, Westöstlicher Divan und Vieles auch im Faust II. — hervorzubringen. — Wieder aber finden sich schliesslich genau, ja bis in die Einzelheiten identische Symptome auch in der entsprechenden Periode griechischer Literaturgeschichte (von 300 v. Chr. bis ungefähr 529 n. Chr.). Auch da gibt es nämlich offenbar einen Übergang mit Verhüllungen, Verbalismus und technischer Zauberkunst, bis sodann, im Laufe langer Jahrhunderte, das Wort zum Selbstzweck, die Form zum Kult geworden war (2. Stadium). Als sein Höchstes betrachtet der Attizismus einen sprachkundigen Sophisten; die Dichter in Alexandria schreiben Lexika, ja solche werden gewissermassen zu Voraussetzungen dichterischer Arbeit überhaupt; und im ganzen spielt der Hellenismus genau so die Rolle eines „praeceptor mundi“, wie es später Goethe tat. Schliesslich wird die Wesensidentität beider Fälle, vielleicht noch am überzeugendsten, auch durch jene, seltsam sich erneuernden Pubertäten einer ungewöhnlich seltenen und wertvollen, inneren Gestalt bestätigt, welche schon vor Goethe zu den Wundern auch dieses, zum Tode sich neigenden Griechentums gehört haben. Erotisches Epigramm, Mimos, Theokrit, später Lukianos und der entwicklungs-fähige „Roman“ sollten doch allenfalls, mitten in einem tödlichsten Verdorren, immerfort noch als solche späte Blüten, die erblühen mussten, aufgefasst werden.

Dieselbe Etappen in demselben, ganz seltsamen Tempo bestätigen so auch ihrerseits, dass im Lebensgang Goethes und der griechischen Dichtung im allgemeinen, dieselben Kräfte denselben Weg nahmen; oder mit anderen Worten, dass die geistige Legierung Goethes augenfällig ganz wie jene gewesen sein musste, welche einen identischen Entwicklungsgang im Griechentum durchgemacht hatte.

*

Zum Schluss folgen praktische Erwägungen; zuerst über den Wert des alten Griechentums, welches jetzt auch durch Goethe und ihm ähnliche Gestalten bejaht (da Goethe uns auch sonst überall „griechische“ Züge erblicken hilft), wieder einmal nur am erfolgreichsten seine einzig dastehende Position, als Ursprung und Ursache europäischer Kultur, behauptet haben mag. Für das Deutschtum, desweiteren, werden unsere Aus-

führungen (gleichfalls fruchtbar) eine so leichte Annäherungsmöglichkeit an die innere Form alten Griechentums klargelegt haben, welche — namentlich auf dem Gebiete von Dichtung, Wissenschaft und Künsten — unbedingt schon einen welthistorischen Beruf auch für diese Nation zu gewährleisten genügt. Zuletzt wird man einen solchen allgemeinen Tatbestand sogar als eine Wegweisung für den heute auf dem Scheidewege stehenden kulturellen Fortschritt überhaupt, in der Richtung ausdeuten können, wie und welche Ziele wieder einmal zu erstreben sein dürften.

